

Jogtudatosság, attitűdök, nyelvválasztás: a szlovákiai nyelvi
szabályozás hatásainak empirikus vizsgálata alapján

1	Bevezetés.....	- 1 -
2	Elméleti bevezető a jogtudatosság vizsgálatához.....	- 3 -
3	Nyelvi jogok Szlovákiában.....	- 10 -
4	Hipotézisek.....	- 14 -
5	A kutatás módszertani kérdései.....	- 16 -
6	Eredmények.....	- 21 -
7	Következtetések.....	31
8	Befejezés.....	33
9	Bibliográfia.....	34

1 Bevezetés

1.1 Témamegjelölés

A határon túli magyar közösségek tagjai nemcsak szociológiai értelemben, de nyelvi szempontból is kisebbségben élnek a Kárpát-medence szomszédos országaiban. Ez olyan esetekben is igaz, amikor külön jogszabályok támogatják a kisebbségek nyelvhasználatához kötődő jogait, vagy amikor a szóban forgó kisebbség helyi szinten esetlegesen a lakosság többségét alkotja.

A jelen dolgozat a magyar nyelvészetben egy kevésbé kutatott területet, a kisebbségi jogtudatosság kérdését próbálja empirikusan felmérni. Annak a vizsgálata ugyanis, hogy az emberek az életüket, ezen belül is a nyelvhasználati lehetőségeiket szabályozó törvényeket milyen mértékben ismerik, úgy vélem, hosszabb távon kulcsfontosságú lehet a magyar nyelv presztízisének emelését, közéleti-hivatali használatának kiterjesztését célzó hatékonyabb stratégiák, megoldási javaslatok kidolgozása szempontjából. A dolgozat célja, hogy a vonatkozó szakirodalom áttekintése után egy szlovákiai magyar közösségben végzett empirikus kutatás legfontosabb eredményei bemutatásával választ adjon arra a kérdésre, miszerint a közösség tagjai milyen ismeretekkel rendelkeznek a nyelvhasználatukat szabályozó (szabályozni kívánó) törvényekről. A kutatás kiemelt kérdése az is, hogy ezek az ismeretek honnan származnak, hogyan épülnek be és milyen összefüggést mutatnak a beszélők nyelvi attitűdjeivel vagy a nyelvhasználati gyakorlat szempontjából ugyancsak meghatározó egyéb változókkal.

1.2 A kutatási téma aktualitása

Kutatásom során arra törekedtem, hogy egy aktuális társadalmi-nyelvészeti problémát vizsgáljak meg. A határon túli magyarság nyelvváltozatainak kutatása már igen hosszú időre visszanyúlik, ugyanakkor – immár szociolingvisztikai és kontaktusnyelvészeti szempontokat is érvényesítve – igazán intenzívvé a rendszerváltást követő időszakban vált (vö. Bartha 1999: 27-30.). Mindazonáltal úgy vélem, a kisebbségi nyelvek vizsgálatakor a meglévők mellett további szempontokat is fontos bevonni az említett nyelvváltozatok kutatásába.

Az utóbbi időszak jelentős eredményeket hozott a kisebbségi nyelvek empirikus kutatásában (pl. Bartha 1999, Borbély 2001, Kontra 2006a-b, Bartha 2007). A kilencvenes évek óta a Kárpát-medencében a kisebbségi nyelvi vizsgálatok egyre megkerülhetetlenebb területévé vált a nyelvi jogok kérdésköre, mely mind a nemzetközi (pl. Skutnabb-Kangas

1990; Phillipson – Skutnabb-Kangas 1997), mind a hazai szakirodalomban (Andrássy 1998, Kontra – Hattyár szerk. 2002, Bartha 2003, stb.) máig prosperáló, ám elméleti vitáktól sem mentes területet jelent.

A nyelvi jogok kutatásának számos jogelméleti és joggyakorlati vonatkozása is van, a nyelvészetben elsősorban a nyelvtervezés, azon belül a nyelvi státustervezés; a jogi oldalról pedig a jogszociológia foglalkozik ezzel a témával. A nyelvtervezés (nyelvpolitika) fogalmának meghatározására számos kísérlet született, azonban jelenleg sincs konszenzus a legtöbb problémás kérdést illetően (vö. pl. CILLIA – BUSCH (2006); SPOLSKY (2004); magyarul pl: TOLCSVAI NAGY (1998), SZÉPE – DERÉNYI (1999). Az mindenesetre megállapítható, hogy a nyelvtervezésnek három központi feladata van: státusz-, korpusz-, illetve presztízstervezés. A státusztervezés problémájának legkézenfekvőbb megoldását az adott nyelv jogi szabályozása jelenti. A legtöbb európai országban van valamiféle törvényi szabályozás, amely bizonyos mértékben lehetővé teszi egy-egy kisebbségi (adott esetben többségi) közösség számára, hogy a kisebbségi nyelvet különböző nyelvhasználati színtereken használhassák (Észt, Francia, Lengyel, Szlovák, Magyar nyelvtörvények). A nemzeti törvénykezés mellett rendkívül fontos szerepet töltenek be a nemzetközi jogi instrumentumok, közülük is az Európa Tanács két dokumentuma: a Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, valamint a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája. Ez utóbbi, az Európa Tanács 1992-ben elfogadott dokumentuma jelenleg mintegy 25 országra vonatkozik. A Karta mellett egyéb nemzetközi szabályozások is léteznek.

1.3 Szlovák-magyar nyelvi konfliktusok

Trudgill így határozza meg a nyelvi konfliktus fogalmát: „Azokat a társadalmi feszültségeket és már problémákat nevezik így, amelyek többnyelvű helyzetben jelentkeznek, amikor a különböző nyelveket beszélő csoportok szükségletei vagy jogai vagy kíváncsiak ütköznek egymással. Szűkebb rételemben véve azokra a problémákra vonatkozik ez a kifejezés, amelyek kimondottan a nyelvhez kapcsolódnak, például hogy egy meghatározott területen melyik legyen a hivatalos nyelv; hogy melyik nyelvet használják az oktatásban, hogy melyik nyelvet használják az igazságügyben” (Trudgill 1997).

Az utóbbi években számos nyelvi konfliktus volt Szlovákia szerte. Ezek közül a leginkább ismert Malina Hedvig bántalmazása; állítása szerint az őt ért atrocitás oka az volt, hogy magyarul beszélt. Később, az államnyelvtörvény 2009-es módosítása hatályba lépésének idején, 2009 szeptemberében tüntetések voltak törvény ellen, mind magyar, mind szlovák részről. 2010-ben megbírságotlalt egy hetilapot, mert közölt egy magyar egynyelvű hirdetést.

Újabban a szlovák belpolitika szélsőjobboldali pártja, a Szlovák Nemzeti Párt aláírásgyűjtést szervezett a szlovák nyelv kizárólagos használatáért. Ezek a nyelvhez kötődő problémák szemléltetik, milyen aktuális kérdésről beszélünk, ha a nyelvtörvények ismertségéről van szó.

1.4 Kutatási előzmények a magyar nyelvterületen

A szlovákiai nyelvi kérdésekből következik az, hogy az utóbbi időben megjelent az igény a nyelvi jogok ismereti szintjének felmérésére: először Simon Szabolcs és Lanstyák István vállalkozott ilyen jellegű kutatásra. A vizsgálat során egyetemi hallgatóknak és más – többségében magyar anyanyelvű és nemzetiségű – értelmiségieknek a szlovák államnyelvtörvénnyel kapcsolatos ismereteiről próbáltak meg képet alkotni (ennek eredményeit ld. pl. Simon 2010 vonatkozó fejezetében). Újabban a Babeş-Bolyai egyetemen is zajlanak jogtudatossági vizsgálatok, ám ezeknek az eredményeknek a publikálására még nem került sor.

2 Elméleti bevezető a jogtudatosság vizsgálatához

2.1 A nyelvi szabályozás mint a metanyelvi tudás része?

Hogyan közelítsünk nyelvészeti szempontból a nyelvi szabályozáshoz, amikor nyelvhasználati és jogtudatossági vizsgálatot tervezünk? Azt kell elsősorban tisztáznunk, hogy egy törvényi szabályozás meghozatala mennyiben érinti a nyelvi közösség mindennapjait. A korábbi tapasztalatok azt mutatják, hogy azok a változások, melyek radikálisan korlátozzák a kisebbségi nyelvek használatának lehetőségeit, a mindennapokban jobban érvényesülnek (pl. szlovákiai nyelvtörvények a huszadik század második harmadában, vö. Kamwendo 2005). Arra a kérdésre, hogy bizonyos – a kisebbségi nyelvek jogi státusát pozitív irányban befolyásoló – jogi változások a nyelvhasználatra milyen hatással vannak, nagyon nehéz válaszolni.

A probléma kezelésekor legalább két felvetésre kell pontos választ adni. Egyrészt szükséges megvizsgálni a szabályozott színtereken (általában a hivatali nyelvhasználatban) az írott és a szóbeli kommunikációban a felek nyelvválasztási stratégiáit; másrészt, elengedhetetlen, hogy megismerjük a beszédpartnereknek a nyelvtörvényekkel kapcsolatos előzetes ismereteit is. Feltételezzük ugyanis, hogy ezek az ismeretek részét képezik a közösség által elfogadott normarendszereknek; így nagy szerepet játszanak a nyelvválasztásban. A legtöbb olyan, elsősorban szociolingvisztikai-pragmatikai elméletben, amelyek egyes beszédesemények leírásával, elemzésével foglalkoznak, a meghatározó

tényezők között ma már kötelezően említést tesznek a részt vevők által közösen elfogadott normákról.

Az előismeretek tehát nem csupán a beszélgetés témájára vonatkozó ismereteket jelentik, hanem a nyelvi szabályokról, egyáltalán a nyelvről alkotott tudást is magukba foglalják. Ezt szokás metanyelvi-metagrapmatikai tudásnak nevezni. Napjainkban a metanyelvi tudás vizsgálata egyre hangsúlyosabb a magyar nyelvészetben, Szabó Tamás Péter metanyelvi témájú doktori disszertációját 2011-ben védte meg. Dolgozatában „a metanyelv a nyelvről mint rendszerről vagy mint kommunikációs gyakorlatról szóló, társasan létrehozott (ön)reflexív diskurzusként értelmeződik” (Szabó 2011: 98). Ennek értelmében minden empirikusan kapott adat; a – nyelvhasználati színterekhez kötődő – nyelvi szabályozásról szóló beszéd; a tágan értelmezett jogtudatosság interakcionális megnyilvánulásaként azonosítható, a metanyelvi tudás részeként értelmezhető.

A metanyelvi tudásnak részét képezi az adott nyelv jogi szabályozásának ismerete is. Kutatásomban arra keresek választ, hogy ez az ismeret milyen jellegű: mennyiben jelenti az egyes törvények ismeretét, illetve mennyiben támaszkodik az adott közösségekben jelen lévő (társadalmi) sztereotípiákra, valamint más tényezőkre. A kutatás célja tehát egy – speciálisan a nyelvtörvényekre vonatkozó – jogtudatosság-vizsgálat lefolytatása volt.

2.2 A jogszociológia alapvető elméletei

A nyelvi-nyelvhasználati jogokra vonatkozó tudatosság értelmezéséhez, empirikus vizsgálatához elengedhetetlen, hogy a jogtudatosság fogalmával kapcsolatban felhalmozódott jogelméleti, jogszociológiai ismereteket – a jelen dolgozathoz szükséges mértékben – elemezzük.

A jogtudatosság (jogtudat, legal consiousness) vizsgálata a jogszociológiához köthető, a jogszociológia megjelenése azonban nem független a jogelmélettől. A jog és a társadalom kapcsolata a XIX-XX. század fordulóján vált tudományos érdeklődés tárgyává: először a jogelméletben fogalmazódott meg a jog és a társadalom egymásra hatásának problémája, ez a jogelméleti újítás nagyban hozzájárult a jogszociológia létrejöttéhez; később társadalomfilozófusok is elkezdtek a témával foglalkozni.

2.2.1 A valóság és a jog közötti ellentét

Már a XIX. század második felében voltak jogászok, (pl. Savigny) akik felismerték, hogy a jogban előírt szabályok mellett létezik egy „alternatív” normarendszer, s a kettő viszonya nem feszültségmentes. Elsősorban az iparosodott, fejlett országokban kezdtek el ezzel a

kérdéskörrel foglalkozni a jogászok. Ehrlich, a huszadik század egyik meghatározó jogszociológusa szerint a gazdasági életben mindennapos interakciók során megfigyelhetőek a jog rendszerétől független normák, amelyek szabályozzák a hétköznapi élet cselekvéseit, és egy adott közösségre jellemzőek.

Kutatási kérdésként jelenik meg a jogi szabályozás és a valóságban működő szabályozás közötti kapcsolat. Felvetül a jogi pluralitás (a hivatalos jogrend és a társadalomban [vagy annak egy részében] elfogadott alternatív jogrend) gondolata, bár magát a fogalmat még nem használják.

2.2.2 Amerikai és európai megközelítések¹

Az említett kapcsolatot kétféleképpen lehet megragadni. Az egyik lehetőség az, ha a jog és a valóság viszonyát a **könyvekben szereplő tételes jog** és a **bíróági gyakorlatban megjelenő jogalkalmazási gyakorlat** párhuzamával oldjuk fel, ahogy tette ezt Pound is. Tehát Pound a könyvekben megtalálható törvényeket, szabályrendszert (law in books) állítja szembe a jogalkalmazás során használt joggal (law in action); „azon szabályokat, amelyek az emberek közötti viszonyokat kívánják szabályozni” azokkal, amelyek „ténylegesen irányítják őket” (Pound 1910, idézi Hertogh 2004). Kutatásai során a szerző a jogra mint eleve adott – törvénykönyvekben megtalálható – szabályok összességére tekintett, így a jogot **független változóként** vizsgálta. A legtöbb jogszociológiai kutatás – még akkor is, ha már nem is kizárólagosan a jogalkalmazásban dolgozók vizsgálata a céljuk, hanem akár a hétköznapi ember is – a jogot így, tehát írott törvények által szabályozott rendszerként definiálja. Ezt a koncepciót – követve Hertogh a már korábban említett összefoglaló elméleti tanulmányát – a jogtudatosság amerikai meghatározásának tekintem.

Eugen Ehrlich, Pound kortársaként szintén szembesült a valóság és jog közötti szakadék problémájával. Megoldási lehetőséget egy új fogalom, a társadalomban élő jog (living law) fogalmának megalkotásában látja, amely alatt az egyes közösségekben elfogadott – tehát bizonyos értelemben alternatív (alulról jövő, és az adott mikrokontextusban értelmezhető) – szabályrendszereket érti.

Ehrlich alapozó tanulmányában (Ehrlich [1913] 1977) először ír a tételes jog és az élő jog viszonyáról. Megközelítése szerint az őt megelőző időszakokban a jogászok a jogot nem kizárólag a korábbi korok szerzőinek műveiből vonatkoztatták el, hanem munkásságukban fontos szerepe volt annak, hogy „saját tapasztalatukból valóban ismerték **koruk jogát**, és éppen arra törekedtek, hogy azt a jogot, amellyel dolgoztak, összegyűjtsék és jogtételekbe

¹ Ebben az alfejezetben követem Hertogh (2004) tanulmányának gondolatmenetét.

foglalják. (i.m. 65, kiemelés tőlem)”. Ha valaki ezt a korábbi gyakorlatot akarja követni, akkor annak nem a törvénykönyveket kell tehát kutatnia, hiszen: „törvénykönyveink rendszerint a saját koruknál sokkal korábbi időkre vannak szabva és a világ minden jogász művészete sem képes arra, hogy azokból a jelenkor valódi jogát kihámozza, - mivel a kérdéses törvények ezt a jogot nem tartalmazzák. (i.m.: 66.)”.

Fontosnak tartom hangsúlyozni a Pound és Ehrlich közötti szemléletbeli különbséget. Előbbi úgy vélekedik, hogy a hivatalos, papír alapú jog és a valóság közötti feszültséget a **jogalkalmazó szervezetek** gyakorlati munkájuk során kell feloldaniuk. Utóbbi szerint azonban a hivatalos jog alkotójának fel kell deríteni (empirikus úton) az élő jogot, és azt implementálnia kell a hivatalos jogba.

Azoknak az empirikus kutatásoknak, amelyek az ehrlichi elméleti keretben dolgoznak fontos kutatási kérdése magának a jognak a meghatározása, Hertogh szavaival élve: „Ehrlich szerint a jog az emberek attitűdjei alapján is meghatározható. Ebben az értelemben a jogtudatosság az emberek jogról alkotott gondolataikra utalnak, függetlenül mindenféle „hivatalos jogtól”. A jog függő változóként értelmeződik, a jog meghatározását nem a kutató határozza meg, hanem az is magának az empirikus érdeklődésnek is részét képezi [saját ford.]” (Hertogh 2004: 474-5).

Mivel az élő jog nem minden esetben elegendő a társadalmi életben megjelenő problémák megoldására, olykor kudarcot vall. Ezért szükséges a döntési normák (tehát a hivatalos jog) kialakulása. Ezek szerint a döntési normákra való igény konkrét vitákból és konfliktusokból eredhet.

Az általános döntési normák nem csak a jogi szabályokat (law in books), hanem a jogi gyakorlatot (law in action) is magukba foglalják, így létrehozva a jogalkotó és az ítélkező szervek aktuális döntési mintáit is (tehát a joggyakorlatot, történetiségében a joghagyományt).

Ezzel szemben az élő jog nem azonosítható a jogi gyakorlattal, mert az élő jog inkább vonatkozik a kötelező társadalmi normákra, mint magára a jogalkalmazói cselekvésre (pl. ítélkezés).

Tehát, Ehrlich döntési normái magukba foglalják a legnagyobb részét annak, amit Pound ért a jogi szabályok („law in books) és a jogalkalmazás („law in action”) alatt. Ugyanakkor Ehrlich élő jog („living law”) fogalmának nincs megfelelője Pound megközelítésében.

Összehasonlítva Pound és Ehrlich nézeteit, Pound a jogalkotók, bírók viselkedésére koncentrál, Ehrlich pedig a társadalmi kapcsolatokban, hálózatokban (social associations) élő

emberekre, ebből a szempontból az ő elméletét akár tekinthetnénk egy jogelméleti probléma társadalomtudományi feloldásának.

A jogtudatosság amerikai és európai meghatározásának legfontosabb jegyeit foglalja röviden össze az első táblázat.

1. táblázat

	Amerikai meghatározás	Európai meghatározás
Inspiráció	Pound	Ehrlich
A jog mint	független változó	függő változó
Fókusz	(hivatalos) törvénykezés elméletben és gyakorlatban (official law in books + law in action)	élő jog (living law) + döntési normák (decision norms)

Hertogh (2004: 474.) nyomán.

A kontinentális nézet szerint a jogszociológia számára előnyösebb a jognak mint függő változónak a kezelése; az efféle kutatásokban a legfontosabb kérdésnek az számít, hogy miképpen definiálják (az adatközlők) a jogot. Ez a kérdés azonban a vizsgált csoportok függvényében más és más eredményt hozhat. A legutóbbi időben is vannak ilyen keretben készült publikációk (pl. Hertogh 2009a-b).

A jogszociológia történetében Ehrlich és Pound munkásságával megindult egy kétirányú fejlődés. Ez ugyanakkor nem eredményezte a két szemlélet gyökeres elválását. Ugyanazok a tudományágak és irányzatok hatottak a két szemléletre (antropológia és néprajz; marxizmus, konstruktivizmus). Pound munkássága vált inkább meghatározóvá az elmúlt században, mindazonáltal Ehrlich írásait is kezdik újra felfedezni. A következő fejezetben ismertetem a jelen kutatás elméleti keretét, amely alapvetően az ehrlichi elmélet újragondolásán alapul, ugyanakkor kiegészül napjaink konstitutív elgondolásaival.

2.2.3 A jogtudatosság konstitutív szemlélete

A konstitutív elképzelés szerint a jog felfogható közösségi létezőként, melyet az egyén (a kulturális antropológiából kölcsönzött terminussal élve) az akkulturálódás ~ belenevelődés folyamata során tapasztal meg, tanul el. Ez a folyamat azonban nem egyirányú; az egyén és a társadalmi struktúrák közötti **kommunikáció** egyik tényezőjének is tekinthető a jogtudatosság, ebben Váriné (2010: 22) szerint Silbey és Kourilsky is egyetért: „a jogi szocializáció folyamata sokkal inkább hasonlít a kultúrantropológusok által gyakran megélt-tapasztalt történéssorhoz [mintsem egy egyirányú tanulási folyamathoz- V.Sz.].

A jogi szocializáció fogalmának diskurzív megközelítésében benne rejlik az a feltételezés, hogy az egyén a közösségi lét folyamatai során hozza létre a valóságot, így ezzel magának a jog fogalmának a változásához is tevékenyen hozzájárul. Azok a kutatók, akik ebben a keretben dolgoznak, érthető okokból az empirikus kutatásokban látják elméletük próbáját. Ahogyan Susan S. Silbey, az MIT oktatója a következőképpen foglalja össze: „a figyelem [...] a helyi kontextusok (pl. családok, [...] faji vagy életkori diszkriminációs helyzetek [...]) felé irányul (Silbey 2001)”. Fel kell ismernünk azonban, hogy a helyi (tehát mikroszintű) történések – ahogy az idő tengelyén sem csupán a jelenben megjelenő szövegektől függenek, hanem múltbéli szövegekből is táplálkoznak – nem függetlenek a makroszintű folyamatoktól. Ennek megfelelően a kutatás során – elsősorban az eredmények bemutatásakor – törekedni kell arra, hogy a két szinten párhuzamosan történeteket egymás fényében értelmezzük, így közvetítve a mikro- és a makroszint között.

Definiálva a jogtudatosságot a következőket mondja Silbey: A jogtudatosság a társadalmi struktúrákra reflektáló és azokat formáló társadalmi gyakorlat egy formája. „A kultúraelemzés elmélete szerint a jog folyamatosan újratermelődik, egymástól távoli és nagyon különböző társadalmi helyzetek létrehozásakor: úgy társadalmi hálózatokban és szervezetekben, mint ebédlőasztaloknál, kórházakban, mozikban, regényekben és társadalmi mozgalmakban egyaránt. Ez a megközelítés arra fókuszál, hogy a jogosultságot – mint a társadalom egyik szerkezeti elemét – hogyan hozzák létre a hétköznapi tárgyalási tranzakciók során.” (Silbey 2005: 1).

Ebben a konstruktív² megközelítésben a jogot diskurzusokban megjelenő történetek folyamatának értelmezhetjük, így voltaképpen annak a kérdésnek, hogy a hivatalos jogot vagy az élő jogot vizsgáljuk, tulajdonképpen csak elméleti jelentősége van. Mivel feltételezhetjük, hogy a diskurzus során nem kizárólag paragrafusok szerint idézve – tehát a primer szövegekhez képest szöveghűen – jelennek meg a törvények; így voltaképpen a hivatalos jog élő jogban történő megjelenését vizsgáljuk.

Összegezve: ebben az irányzatban tehát elválik a korábbi ellentétpár: a hivatalos jog-élő jog megkülönböztetés voltaképpen együttjárt a független változó – függő változó szembeállítással; azonban itt rá kell mutatni arra, hogy a jog független változóként való vizsgálata magában hordozza a hivatalos jognak az élő jogban megjelenő vizsgálatát is.

Mindezek ellenére hangsúlyoznom kell, hogy Silbey és Ewick is kitartanak azon állásfoglalásuk mellett, hogy a jogot független változóként kell kezelni (tehát, a kutatás során

² [A konstruktív és a konstitutív kifejezéseket szinonimaként használom.]

eleve adottként); ezt mondja Silbeyék kutatásával kapcsolatban Hertogh is, a korábban már idézett tanulmányában, amelyben három, kilencvenes években megjelent esettanulmányt mutat be: „Végül is a <jog>-ot független változóként fogják fel.” (Hertogh 2004: 464). A konstruktív megközelítés kitágítja ezt a – hivatalos jogi – szemléletet, mivel elfogadja a hivatalos jog élő jogra gyakorolt hatását, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a vizsgálati tárgy nem egyezik meg az élő joggal, amely bizonyos esetekben (ld. a korábban hivatkozott Ehrlich tanulmányt) teljesen független is lehet a hivatalos jogtól.

Arra a kérdésre, miszerint milyen tényezőktől függ az ember jogtudatossága, Váriné már idézett munkájában a következő választ adja: „a jogtudat és ezen belül a jogosultságtudat alakulása és minősége leginkább négy dologtól függ: erkölcsi hozzáállástól és motivációtól, az iskolázottságtól, az informáltságtól, beleértve a történelmi-társadalmi tájékozódás gyakorlatát is, és az élettapasztalattól” (Váriné 2010: 23.).

Az élettapasztalat a jogi szocializáció vonatkozásában azért is fontos, hiszen maga a szocializáció nem korlátozódik kizárólag a gyermekkorra, mivel egy ilyen elképzelés elméleti hibát követne el akkor, amikor az ember életében egy időponthoz kötné a szocializációs folyamat végét. Ezt a nézetet osztja a szerző is, amikor kijelenti, hogy a jogtudatosság gyermekkorra való leszűkítése hiányos (I.m. 16.).

Ugyanezen a hiányosságok miatt illeti kritikával a jogi szocializáció – a korábban már említett (a jogtudatosságot mellékjelenségként meghatározó) kognitív szemléletű, tehát az **egyirányú** megismerést hangoztató modelleket. (Váriné 2010: u.o., vö. Szabó 2011: 85). A kognitív modell a jogtudatosság szintjének emelésére elsősorban a jogi szabályok iskolai oktatásában látja a megoldást, tehát nem egy kölcsönös megismerésen és alakításon alapuló konstitutív (konstruktív) személetben, hanem egyirányú módon képzei el a jogi szocializációt. (Váriné felhívja a figyelmet arra, hogy Angliában évtizedeken keresztül sikertelennek bizonyultak azok a programok, amelyek kizárólag a jogszabályok oktatásán keresztül próbálták meg elérni céljaikat [Váriné 2010: 18]).

A legújabb szakirodalmak különösen lényegesnek gondolják az érzelmek szerepét a jogi szocializáció folyamatában, erről a közelmúltban jelent meg egy – Sajó András által jegyzett – monográfia a Yale Egyetemen (Sajó 2010). Váriné erről a kérdésről a következőképpen vélekedik, egyúttal meghatározva a jogtudat fogalmát is: „a kielégítő jogismeret kialakítása csak egyik, meglehet nem is a legfontosabb összetevője a jogi szocializációnak. Rajta kívül a kultúra, a történelmi múlt, és a civilizációs szint formálta helyzetek és sorsok, vonzások és taszítások, mérlegelések és döntések **értelmi és érzelmi megtapasztalása** is komoly szerephez jut e komplex szocializációs folyamatban, aminek az eredménye az egyén, a polgár,

a csoport, a közösség **jogtudata**. A **jogtudat** az egyénnek az előző komponensek által meghatározott **nézőpontja és attitűdje a joghoz, intézményeihez és normatíváihoz, a jogkövető magatartáshoz és saját jogalanyi mivoltához, jogosultság tudatához**” (I.m. 16. old. kiemelés az eredetiben).

A kutatott téma viszonylagos újdonsága, továbbá a jog, mint független változóként való kezelése miatt a vizsgálat ebben a konstitutív szemléletben zajlott; ugyanakkor a korábbi (Lanstyák – Simon-féle) kutatással való összehasonlíthatóság miatt tartalmazott olyan kérdéseket is, amelyek szorosan a törvények ismeretére vonatkoznak (tehát függő változóként tekintenek a jogra~törvényre).

Több ok vezetett ahhoz, hogy a jogszociológiai elméletek hosszabb ismertetésére vállalkozzam. Egyrészt a tudományos munka alapfeltétele a témához kapcsolódó elméletek kritikus bemutatása; másrészt a választott téma viszonylagos újszerűsége is indokolja, hogy meghatározzuk azt a szemléleti keretet, amelyben a kutatás zajlik.

A jogelméleti-jogszociológiai elméletek összefoglalása után szükséges röviden szólnunk a szlovákiai szabályozásról; ezt követően rátérünk az empirikus vizsgálat bemutatására.

3 Nyelvi jogok Szlovákiában

A hipotézisek megfogalmazása előtt idézem Spolsky egyik gondolatát: „Egy állam vagy más egység nyelvpolitikáját akkor vizsgálhatjuk **a legmegfelelőbbben, ha azt az összetett nyelvi helyzet feltárásával kezdjük.** [...] Mindezzel a háttérismerettel tárhatjuk fel a meghozott specifikus nyelvi menedzselési és nyelvi tervezési döntéseket, feltéve a kérdést: vajon volt-e bármilyen tényleges hatásuk a nyelvi elképzelésekre vagy a nyelvhasználati gyakorlatra” (Spolsky 2004: 208; idézi: Bartha 2009: 151. kiemelés az eredetiben.).

A kutatás hipotéziseinek megfogalmazásához tehát szükséges ismerni a szlovák nyelvi szabályozást (amely a mindenkori nyelvpolitika gyakorlati eredményeként is tekinthető) – azonban nem elegendő a jelenleg is hatályos szlovák és nemzetközi vállalások, illetve törvények ismerete. Ezzel kapcsolatban Carbonnier – 1979 óta magyarul is olvasható – meghatározó tanulmányában a következőket írja: „elképzeltünk a személyiségen belül lezajló konfliktust az aktuális, pozitív jog – [...] az új törvény – és a régi jog, a régi [...] hatályon kívül helyezett törvény között. A jogi hatályon kívül helyezés ugyanis nem esik mindig egybe a szociológiai megszűnéssel, és könnyen meglehet, hogy a törvényhozó által megszüntetni kívánt törvény igen élénken él tovább az egyéni tudatokban.” (Carbonnier 1979:

61). Mindezek értelmében mindenképpen szükségesnek látszik a Szlovákiában jelenleg is hatályos nyelvtörvények előzményeinek rövid bemutatása. [Jelen dolgozatban nem térek ki részletesen azokra a nemzetközi dokumentumokra, amelyeket Szlovákia az utóbbi évtizedekben ratifikált. Ennek oka, hogy feltételezhetően ezek még létezésével sincsenek tisztában az adatközlők.]

3.1 Nyelvi jogok Szlovákiában a rendszerváltás után

A rendszerváltás után, 1990-ben – az egyik első rendelkezésként – az ország parlamentje jóváhagyta az 1990. nyelvtörvényt, amely az ország hivatalos nyelveként határozza meg a szlovák nyelvet. A kisebbségi nyelveket azokon a településeken lehet használni a hivatalokban, ahol az adott kisebbség aránya eléri a 20%-ot. „Valamely <nemzetiségi kisebbség>-hez tartozó személyek csak akkor használhatták anyanyelvüket a hivatalos érintkezésben, ha az adott településen a lakosságnak legalább 20%-át alkották, s az eljárásban nem vett részt nem a kisebbséghez tartozó személy. [...] Ez esetben a 20%-os küszöb bevezetését semmi sem indokolta. Ez az értelmetlen korlátozás azzal járt, hogy a 20%-os kisebbségi részarányt el nem érő településeken a hivatalos érintkezésnek még akkor is szlovákul kellett (volna) zajlania, ha mind az ügyfél, mind a hivatalnok a nemzeti kisebbséghez tartoztak” (Lanstyák 2000: 94.).

A törvény a hivatali nyelvhasználattal kapcsolatban jellemző módon azt állapítja meg, hogy a hivatali intézményekben dolgozók nem kötelesek ismerni az adott kisebbségi nyelvet. Lanstyák arra hívja fel a figyelmet, hogy ennek tükrében a hivatali színtereken az anyanyelv használati joga „nem jog, hanem esetlegesség” (Lanstyák: 2000: 95.). Ezzel összefügghet, hogy más városokban, pl. Pozsonyban: „*olyan is van, aki nem szólal meg magyarul, de tud*” /Sz_n3a_14_56/.³ Sajnálatos módon ez a rendelkezés a későbbi szabályozásokban is megjelenik. A törvény ellen a magyar mozgalmak egyöntetűen tiltakoznak (vö. Szabó Mihály 2002: 23.), azt a kisebbségi jogokkal ellentétesnek, diszkriminatívnek tartják.

3.2 A Szlovák Köztársaság Államnyelvtörvénye

A törvény szellemiségét tekintve nem sokban különbözik az 1990-es nyelvtörvénytől. Az a jogi vákuum, amit teremtett, bizonytalanságot szülhetett az emberekben. Ennek hatását ma már nem lehet felmérni, azonban nem gondolom alaptalannak azt a következtetést, hogy a

³ A kódolás során az első helyi érték a lakóhelyre utal: Sz= Szímő; a második a nemre, illetve a korcsoportra: n2= középkorú nő; az ezt követő karakter a végzettségre: k= középiskola; a következő szám a kérdőív sorszáma, az utolsó szám annak a kérdésnek a száma, amelyre elhangzott a válasz/megjegyzés.

korábbi idők hivatali nyelvhasználatának viszonylag szabadabb légköréhez képest olyan jogbizonytalanság jött itt létre, amely igencsak szkeptikussá tette az embereket egyrészt a nyelvi jogi szabályozás, másrészt a szlovák törvényhozás felé. Ezt annak fényében kell érteni, hogy a rendszerváltás előtti időszak során a hivatalokban a magyar nyelv szóbeli használata legalábbis nem volt tiltva, ehhez képest – legalábbis a gyakorlatban – erőteljes visszalépést jelentett a kilencvenes évek szabályozása.

3.3 A kisebbségi nyelvtörvény

Az előbb említett jogi hézagot sikerült az 1999-ben elfogadott kisebbségi nyelvtörvénnyel megszüntetni. A kisebbségi nyelvtörvény elfogadásával lehetővé vált a kisebbségi nyelvek hivatalos használata – igaz, igen korlátozott keretek között. A „korlátozott keretek” azt jelenti, hogy amíg az államnyelvtörvény számos nyelvhasználati szintén előírja a szlovák nyelv használatát, addig a magyar nyelvet is érintő kisebbségi nyelvtörvény csupán néhány nyelvhasználati szinterről rendelkezik. Ez az aránytalanság az oka annak, hogy a legtöbben ambivalens érzelmekkel értékelik a nyelvtörvényt, és úgy látják, hogy „a kisebbségi nyelvtörvény elfogadása csak egy közbülső állomás egy hosszabb törvényalkotási folyamatban, amely a remények szerint elvezet majd a szlovákiai kisebbségek nyelvi jogainak magasabb szintű garantálásához” (Lanstyák 2000: 110).

A kisebbségi nyelvhasználati törvényt és az államnyelvtörvényt is módosították a közelmúltban. Az államnyelvtörvény 2009-es módosítása nagy vihart kavart, ennek két fő oka volt: egyrészt, olyan szinterek szabályozása is szerepelt a törvényben, amelyek az állampolgárok személyes szféráját érintik⁴ – ilyen például az „egészségügyi intézmények és szociális szolgáltató intézmények [...] személyzetének a páciensekkel vagy ügyfelekkel való kommunikációja⁵”, amely „rendszerint államnyelven folyik”.⁶

Másrészt ilyen volt a nagy összegű bírságok kilátásba helyezése (100-5000€). A törvény olyan lehetetlen helyzetet teremtett, amely nem csak a kisebbségek számára, hanem a szlovák többség számára is érthetetlen, sőt sértő, kimondottan ilyen 2§ (3)(4), amely a következőkről szól.

„(3) Az államnyelv kodifikált formáját a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma (továbbiakban: Kulturális Minisztérium) hagyja jóvá, és teszi közzé az internetes honlapján.

⁴ 1§ (5)

⁵ 8§ (4)

⁶ u.o.

(4) Az államnyelv kodifikált változatába történő, annak szabályszerűségeivel ellentétes mindennemű beavatkozás megengedhetetlen.”

Véleményem szerint a harmadik pontot önmagáért beszél, kommentár nélkül is értelmezhető, nyilvánvaló nyelvészeti nonszensz; a negyedik pont pedig teljesen szembemegy a nyelvhasználat és a nyelvi változás valóságával. (Arról nem is beszélve, hogy egy Kelet-Szlovákiai idős néni, aki anyanyelvjárását megtanítja az unokájának, törvényt sértene, csak mert beavatkozik a „kodifikált változat” elsajátításába?) A nyelvtörvény sajátos értelmezését adja Pomozi Péter (Pomozi 2010).

2011-ben ismét változott az államnyelvtörvény, illetve a kisebbségi nyelvtörvény is. Mindkét szabályozás a kisebbségi nyelvi jogokkal kapcsolatban pozitív irányú és összhangban van a Szlovákia által a rendszerváltás óta elfogadott nemzetközi dokumentumokkal, így a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájával, illetve a Keretegyezménnyel is. A jelenleg is hatályos szabályozás értékelésére Cúth Csaba vállalkozott – a felvidéki magyar értelmiség elhivatottságára jellemző gyorsasággal és alaposággal – a Fórum Társadalomtudományi Szemlében megjelent tanulmányában (Cúth: 2011).

Értékelve az utóbbi évek változásait – elsősorban a kilencvenes évek szigorúbb szabályozásának fényében – láthatóan egy pozitív irányú tendencia bontakozik ki előttünk (amibe az aktuálpolitikai helyzet függvényében belevegyülnek negatív hatások, ld. 2009-es változások). Szlovákia – bár a Karta előírásai közül is csak a legszűkebb jogokat biztosítóakat vállalta – az utóbbi időben egyre több teret enged a nyelvi jogok kibontakozásának. Ez különösen igaz a 2011-es módosításokra, amely – még annak szellemében is, hogy csak a 2021-es népszámlálás eredményeitől függően csökkentette 20%-ról 15%-ra a sokat hangoztatott arányt – lehetővé teszi a hivatalos nyelvhasználatban a kisebbségi nyelvek használatát. Ráadásul a jelenleg hatályos szabályozás kötelezettségekkel is jár nem csupán a helyi, hanem az állami szervek felé is. (vö. Cúth 2011)

Az utóbbi időben bekövetkezett változások tehát pozitív irányúak, mindazonáltal úgy gondolom – és ezt az állítás a dolgozatban bemutatott kutatás során empirikusan vizsgáltam is – hogy a szlovákiai magyar közösség törvényekhez felé irányuló attitűdje **nagyon negatív**. Feltételezhetően ez elsődlegesen a korábbi szabályozásnak, illetve joggyakorlatnak tudható be. Az ilyen negatív attitűdöt mutatják a következő – a kérdőív kitöltése során elhangzott megjegyzések: „volt egy **büntetés** a törvény, néhány évvel ezelőtt a nyilvános helyen is büntetnék a magyarokat” /Sz_n2k_45_71megi/; csak barátokkal, családdal (nem

szabályozzák), ha az **utcára kilépünk** [akkor szabályozva van]-úgy mondták - de nem figyeltük /Sz_n1_f_48_71megj./. Ezek az adatok jól mutatják a válaszadók negatív elképzeléseit a nyelvtörvényekkel kapcsolatban; olyan területek említése is megjelenik, amelyre nem volt hivatalos jogi előírás az utóbbi száz évben (pl. utcán egyes nyelvek használatának szabályozása).

A jövőben arra kell törekedni, hogy a jelenleg hatályban lévő, a korábbiakhoz képest jóval szélesebb kisebbségi nyelvhasználati jogokat garantáló törvények lehetőségeit minél több ember kihasználja, ez a feladat pedig erőteljes nyelvtervezési munkát igényel. Ebből a célból a Fórum Kisebbségkutató Intézet a közelmúltban jelentetett meg egy kiadványt, amely az anyanyelvhasználat jogi szabályozásában való eligazodáshoz ad segítséget, összefoglalva a legfontosabb nyelvi joggal kapcsolatos szabályokat. Tóth Károly így összegzi a projekt célját: „Ezzel az elmúlt néhány hónapban összeállított kiadvánnyal a szlovákiai magyarok jogtudatát szeretnénk emelni” (ld. CÚTH–HORONY–LANCZ 2012). A projektben elkészített útmutató az internetről is letölthető.. Ez a kezdeményezés üdvözlendő, mindazonáltal a közösség jogtudatának emeléséhez csak az egyik lépés, ahogy Váriné fogalmaz: „A jogi ismeretek átadása a [...] jogi szocializáció kétségtelenül szükséges, de nem az egyetlen és nem a leghatékonyabb útja” (Váriné 2010: 17).

4 Hipotézisek

A nyelvészeti értelemben vett jogtudat vizsgálata kevésbé kutatott területnek számít. Ennek következtében olyan alapvető hipotézis felállításával szükséges kezdenünk, mint, hogy a jogtudatosság bizonyos körülmények között hatással van a nyelvválasztásra („alaphipotézis”).

Az alaphipotézis mellett több alárendelt feltételezéssel is élek a kutatás során. Ezek egyik része a jogtudatosságra, a törvények ismeretére vonatkozik; másik csoportjuk nyelvészeti megközelítést tükröz: pl. milyen nyelvválasztási stratégiákkal él az adatközlő; milyen attitűdök jellemzik vagy milyen oktatási nyelvű alapiskolába járt.

Előzetes ismereteim és a szlovákiai nyelvtörvény magyarországi diskurzusa alapján az is feltételezhető, hogy az adatközlők többségének van tudomása a nyelvet érintő szabályozásról, tehát a törvények létezésének tényével tisztában vannak. (továbbiakban: „létezésipotézis”).

Hertogh korábban is hivatkozott áttekintő tanulmányában így fogalmaz: „nagy számú statisztikai kérdőíves kutatások alapján számos KOL tanulmány rámutatott a jogi ismeretek

alacsony szintjére”⁷(Hertogh 2004: 461). Ennek okán én is feltételezem, hogy sem az egyes törvényeket (továbbiakban „ismertséghipotézis”); sem azok tartalmát nem ismerik az adatközlők (tudatosság-hipotézis).

Vizsgálat tárgyát képezik a válaszadók jogi rendszerekkel kapcsolatos attitűdjei is. Feltételezzük, hogy az élő joghoz kapcsolt attitűdök pozitívabbak lesznek, mint a hivatalos joghoz társítottak. Erre a jövőben jogattitűd-hipotézisként hivatkozunk. Ehhez a kérdéshez tartozik még annak vizsgálata is, hogy látják-e szükségét az adatközlők, hogy jogi úton szabályozzák a nyelvek használatát.

Ésszerűnek tűnik feltételezni, hogy akik tisztában vannak a magyar nyelv hivatalos használatának lehetőségével, azok a magyart választják a hivatalos kérvények írásakor. Erre a feltételezésre direkthatás-hipotézisként fogok utalni. Voltaképpen az egész kutatás azt a célt szolgálja, hogy a bizonyítsa, hogy a jogtudatosság és a nyelvválasztás összefügg. Ezt az egyes feltételezések közvetett módon, indirekten bizonyítják; kivétel a direkthatás-hipotézis, amely feltételezi, hogy azok, akik ismerik a magyar nyelv használatának lehetőségét hivatalos kérvények írása alkalmával, azok használják is azt. Amennyiben ez a feltételezés beigazolódik, akkor felmerülhet a két tényező közötti direkt összefüggés lehetősége.

Kétnyelvű helyzetben az egyes nyelvekhez való érzelmi viszonyulás, attitűd hatását a nyelvi viselkedésre számos kutatás vizsgálta már a szlovákiai magyarság esetében is, (pl. Sándor 2001) A vizsgálat során feltételeztem, hogy a nyelvjárási attitűd összefüggést mutat a nyelvi törvényekről alkotott véleményekkel („nyelvattitűd-hipotézis”).

A kétnyelvűség és a nyelvcsere folyamatainak kutatói már számos alkalommal rámutattak arra a jelenségre, hogy a kétnyelvű közösségekben **„a nyelvek használata általában a különféle szituációnak és társadalmi funkcióknak megfelelően oszlik meg.** Noha számos tényezői is szerepet játszhat, e megoszlás kiemelt rendező elvei a beszédpartner és/vagy kontextus, illetve a téma.” (Bartha 1999: 123, kiemelés az eredetiben). Ezt a gondolatmenetet kiegészítve a jelen vizsgálatban megpróbáltam arra is választ kapni, hogy a nyelvhasználati szintér – mint a tágabban értelmezett kontextus része – mennyiben van hatással a nyelvválasztásra. Feltételezhetően a közéleti színtereken, leginkább a hivatalokban van jelen legnagyobb arányban a szlovák nyelv; legkevésbé pedig a magánszférában. (nyelvszintér-hipotézis)

Ezzel párhuzamosan – visszatérve az első hipotézisre és egyben párhuzamot is vonva a nyelvcsere és a jogtudatosság nyelvválasztásra gyakorolt hatása között – feltételezem, hogy az

⁷ „Using large statistical surveys, many KOL studies point to low levels of legal knowledge” (KOL= Knowledge and opinion about law~tudás és vélemény a törvényről)

adatközlők nagyobb arányban gondolják azt, hogy a közéleti nyelvhasználati színtereken van érvényben lévő szabályozás; mint azt, hogy a magánszférában van ilyen (jogszintér-hipotézis).

5 A kutatás módszertani kérdései

Az empirikus kutatás módszertanának alapjául Earl Babbie klasszikusnak számító, a társadalomtudományi kutatás gyakorlata című munkáját vettem alapul, az ott használatos terminológiát követtem (Babbie: 2001). Az áttekintett szakirodalmak alapján úgy döntöttem, vizsgálatomat kérdőíves és interjúk módszerrel folytatom le. A jelen dolgozatban azonban nem térek ki az irányított beszélgetések során felvett hanganyagokból nyert adatok elemzésére, mivel azok feldolgozása, illetve a felvételek lejegyzése még nem fejeződött be. A kérdőív kilencven kérdést tartalmazott, voltak köztük nyitottak és zártak is. A kitöltés minden esetben (kivétel az általános iskolai tanárok részcsoportját) a személyes jelenlétemben zajlott. Az irányított beszélgetésre minden esetben a kérdőív kitöltése után került sor. A továbbiakban a vizsgálat helyszíne kiválasztásának legfőbb szempontjait vázolom fel.

5.1 A terepmunka

5.1.1 A terepmunka helyszínének kiválasztása

A kutatási helyszín kiválasztásakor a falu lakosságának anyanyelvi és a nemzetiségi összetétele számított a legfontosabb szempontnak. Mindenképpen magyar többségű községben akartam kutatni, azonban az is cél volt, hogy ne legyen teljesen magyar anyanyelvű a lakosság, mivel feltételeztem, hogy a nyelvtörvénnyel kapcsolatos jelenségek olyan körülmények között vizsgálhatóak eredményesen, ahol él más nyelvi és/vagy nemzetiségi csoport. A szlovákiai magyarság földrajzi elhelyezkedése (ti. a magyar határhoz közeli sávban a lakosság összetétele dominánsan magyar, a határtól való távolodással együtt a szlovákság aránya nő, a magyarságé csökken) eléggé jól behatárolhatóvá tette azt a földrajzi területet, amelyben a vizsgálat lezajlott.

Ezek alapján került kiválasztásra közel tizenöt felvidéki község; ezek polgármestereit e-mailben kerestük meg, ilyen módon kértünk segítséget a kutatáshoz. A levél – módszertani megfontolásból – nem tartalmazott lényeges részleteket a kutatásról, csupán a címzettek segítségét kértük; illetve megemlítettük, hogy a későbbi együttműködés egyik fontos része, hogy megfelelő listát kaphassunk a falu lakosságáról (amelyre természetesen a mintavételi keret összeállításához volt szükség).

A megkeresések többségére pozitív válasz érkezett, az e-mailek valamivel több, mint felére érkezett válasz. Ebből az adatból, valamint a válaszlevelek tartalmából az is leszűrhető, hogy a polgármesterek szívesen segítenek, amennyiben látják, hogy a saját közösségük és saját nyelvükért dolgozó kutatókkal való együttműködésről van szó.

5.1.1.1 Szímő bemutatása

Szímő polgármestere az elsők között volt, aki válaszolt a megkeresésre, levelében biztosított segítségéről, valamint arról, hogy számíthatok a helyi lakosokra a kutatás során. Ennek megfelelően, 2012 januárjának első hetében először látogattam el a faluba, ahol személyesen is találkoztunk. A megbeszélés során rendelkezésemre bocsátotta azt a listát, amely alapján a mintám összeállításra került.

Szímő a Csallóköz peremén, a Vág folyó bal partján terül el, lakossága a 2001-es népszámlálási adatok alapján 2201 fő, 1645 (kb. 75%) magyar, 330 (15%) szlovák, 212 (10%) roma, 2 cseh nemzetiségű állampolgár él itt. A romák többségének anyanyelve romani. A falu híres szülötte Jedlik Ányos feltaláló.

A Beneš-dekrétumok és a lakosságcsere idején számos helyi lakost deportáltak. Az ő házaikba magyarországi szlovákokat költöztettek, ma ők alkotják az itt élő szlovákság egy részét. Szímő és Érsekújvár távolsága 13 km. Sokan a környező városokba járnak dolgozni, elsősorban Érsekújvárba, és Komáromba; néhányan Nyitrára. Ennek következtében sok az ingázó. A falu részletes történetét a közelmúltban Priskin Magdolna dolgozta fel (ld. Priskin 2010).

5.1.2 A terepmunka időviszonyainak jellemzői

Kutatási eredményeim pontosabb értelmezhetősége érdekében fontos ismertetni az adatgyűjtés idejének legfontosabb – a témát érintő – közéleti és (nyelv)politikai eseményeit. A terepmunka 2012. január 30 és február 11 között zajlott. Egy hónappal korábban, tehát január 1-én lépett érvénybe a kisebbségi nyelvhasználati törvény legújabb módosítása. Ez a helyi és a magyar sajtóban is nagy visszhangot kapott (elsősorban nem januárban, hanem még a törvénymódosítási javaslatok parlamenti vitájának idején). A terepmunka idején jelent meg egy hosszabb összefoglaló az Új Szó című, magyar nyelvű felvidéki napilapban, amely összefoglalja a változásokat, egyúttal beszámol arról is, hogy néhány településen még nem teljesültek a törvényben foglaltak (különösen azt kifogásolják, hogy bizonyos tájékoztatók nem érhetőek el magyar nyelven).⁸

⁸ Hivatali magyar – dőcögve indul. In. Új Szó. 2012. 02. 06. letölthető: <http://ujsoz.com/napilap/cimlapcikk/2012/02/06/hivatali-magyar-docogve-indul> hozzáférés ideje: 2012-04-15

A másik tényező, amelyet mindenképpen említésre méltónak tartok, hogy egy hónappal a terepmunka után zajlottak a szlovák parlamenti választások. Ennek kétféle oldalról nézve is lehetett hatása a kutatásra. Egyrészt a parlamenti választások alkalmával igencsak gyakori téma a magyar-szlovák probléma, amelynek nemritkán vannak nyelvi, nyelvpolitikai vonatkozásai is. Másrészt – nem tartom kizártnak, hogy a választások közelsége közrejátszhatott abban, hogy a kutatás idejéig nem hozták nyilvánosságra a 2011-es népszámlálás eredményeit. (Az előzetes eredményeket – a helyiek elmondása alapján már 2011 decemberére, 2012 januárjára ígérték.)

5.2 A minta

A minta összeállításakor úgy határoztam, hogy egy ilyen nagyságú vizsgálati populációhoz elegendő egy 120 fős adatközlői minta. Ennek módszeréül a véletlen kezdőpontú, szisztematikus mintavételi eljárást választottam: a mintavételi intervallum 15,26; a kiválasztási arány 6,55% volt.

A mintát a meglévő adatok alapján – a kisebb mintavételi hiba elérése végett – az életkor és a nem változói szerint rétegeztem. Előzetesen szándékomban állt iskolai végzettség szerinti rétegzés is, a mintavételi keret azonban nem tartalmazott ilyen információt. (Kivételes esetben a keret tartalmazott felsőfokú végzettségre utaló titulust, de mivel nem volt bizonyos, hogy ez következetesen volt jelölve, így ettől a minta összeállításakor eltekintettem.) Lanstyák István monográfiájában [amelyben még az 1991-es népszámlálási adatokból dolgozott] megállapítja, hogy a magyarok és a szlovákok között nagy eltérés tapasztalható az iskolai végzettség szempontjából (Lanstyák 2000: 57-8.); a magyarok között a főiskolát vagy egyetemet végzettek aránya csak 3,6%, a szlovákoknál ez 8,2%; de a középfokú végzettségűek aránya is alatta marad a szlováknak. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők ilyen aránya, továbbá a minta nagysága miatt ez a változó magától beállt.

Mivel a mintavétel idején még nem álltak rendelkezésre a 2011-es népszámlálás adatai, ezért az azt megelőző, tehát a 2001-es adatokból kellett dolgozni.

5.3 A választott kutatási módszerek

A kutatási célnak megfelelő módszerek kiválasztása kulcsfontosságú minden vizsgálat megtervezésénél. Mivel a jelen kutatás, előzmények hiányában, elsősorban felderítő (részben magyarázó) jellegű, kiemelt feladat, hogy, minél több adatközlő megkérdezésével valamilyen általános képet kaphassunk egy nagyobb közösség jogtudatáról. Ennek megfelelően – a szociolingvisztika egyik bevált kutatási módszerét – a kérdőívet alkalmaztam, ami, lehetővé

teszi nagyszámú adatközlő bevonását a vizsgálatba, ráadásul segítségével jól mérhető és kódolható adatokhoz juthatunk, összhangban az előzetesen megfogalmazott feltételekkel.

A kérdőíves kutatás alkalmazásakor úgy gondolom, a kutató személyes jelenlétének több pozitív hatása van, semmint negatív. A kutatásom során törekedtem arra, hogy egy időben egy adatközlő töltse ki a kérdőívet, bizonyos esetekben azonban sor került párhuzamos kitöltésre, nagyrészt az adatközlők kérésére. (Egy esetben én láttam jobbnak, hogy egy másik jelen lévő is kitöltse a kérdőívet, mivel ezzel lehetett a leginkább lefoglalni. Úgy gondoltam, így lesz lehetőségem az eredeti adatközlővel megfelelő módon lebonyolítani a kitöltést.)

A kérdőív összeállításánál figyelembe vettem a korábbi nyelvjárási területeken lezajlott – a témához szorosan kapcsolódó – korábbi kutatások kérdőíveit (pl. Kiss 1996, Sándor 2001, Lanstyák 2000). Bizonyos kérdéseket ezekből vettem át a saját kérdőívembe. Ilyen módon a közös kérdések válaszai a későbbiekben összehasonlíthatóak lesznek, amely nagyon fontos szempont a jövőre nézve. A következőkben röviden felvázolom a kérdőív szerkezetét.

5.3.1 A kérdőív bemutatása

A kérdőívben szerepelnek **kvantitatív** adatokra vonatkozó, **zárt kérdések**, valamint **kvalitatív** adatok gyűjtésére szolgáló, **nyitott kérdések** is. A kérdőív felépítése a következőképpen alakult:

- Függő változók (nem, születési idő, foglalkozás, anyanyelv)
- Nyelvtudás (2-5. kérdés)
- Származás (szülők anyanyelve, iskolázottsága) (6-22. kérdés)
- Médiahasználat (23-43. kérdés)
- Attitűdkérdések (44-51. kérdés)
- Nyelvhasználati színterek (52-60. kérdés)
- Nyelvtörvények és jogismeret I. (61-71. kérdés)
- A felvidéki és a Szímői magyarság múltja és jövője (72-73. kérdés)
- Nyelvtörvények és jogismeret II. (74-83. kérdés)
- Sztereotípiakérdések (84-90. kérdés)
- Kulturális és politikai aktivitás (91. kérdés)

5.3.2 Az irányított beszélgetés

A kérdőív **személyes jelenlétemben** való kitöltése lehetőséget adott a kvantitatív adatok gyűjtése mellett (elsősorban a kérdőív szolgált erre a célra) a kvalitatív adatgyűjtésre is. Ebből a célból a terepmunkát megelőzően kidolgozásra került egy olyan interjúvázlat, amely a

kérdőívben is érintett témákkal kapcsolatos kérdéseket tartalmazott (pl. szükség van-e a nyelvtörvényre, ha igen, miért; ha nem, miért nem); illetve olyan – nem csupán nyelvi – problémákra is rákérdezett, amely az adatgyűjtés idején aktuális volt (pl. magyar-szlovák kettős állampolgárság kérdése).

Az irányított beszélgetés készítésének célja olyan narratívák gyűjtése, amely egyaránt érint nyelvészeti és nem nyelvészeti kérdéseket. Azért döntöttem az irányított beszélgetés műfaja mellett, mert feltételeztem, hogy a kérdőív kitöltése után már kialakul egy személyes kapcsolat az adatközlővel (a kitöltés legalább fél órát vett igénybe); erre a kapcsolatra alapozva egy kevésbé kötött szerkezetű interjút képzeltem el, egy szigorúan strukturált interjú helyett.

A beszélgetések minden esetben a kérdőív kitöltése után zajlottak, a hanganyagokat digitális diktafonnal rögzítettem. Az adatközlők minden esetben hozzájárultak a felvételek elkészítéséhez. A felvételek lejegyzésekor sor kerül azok anonimizálására is a kutatásetika vonatkozó elvárásainak megfelelő módon. Az adatközlők felismerhetetlenségének biztosítása érdekében minden adatközlő saját kódot kap a feldolgozás során. Bizonyos esetekben, - amikor a kérdőívek kitöltésének folyamán hangzottak el – a narratívák megőrzése és feldolgozása érdekében jegyzetelésre kerültek „orvadtatok”. Ezek azért különösen fontosak, mivel ezek olyan – általában érzelmi töltöttséggel és értékelő mozzanattal rendelkező – megnyilatkozások, amelyek jól mutatják az adatközlő nyelvtörvényekkel, illetve nyelvekkel kapcsolatos attitűdjét. Ezek feldolgozása úgy valósult meg, hogy a kérdőív azon kérdéséhez, amelynek válasza során elhangzott a megjegyzés, felvettem egy új – megjegyzés – kategóriát; így lehetővé vált az egyes kérdésekre adott valamennyi megjegyzés összesítése.

Az interjútemák meghatározásakor szempont volt, hogy a narratív válaszokat igénylők mellett legyenek eldöntendő kérdések is, (pl. az interjú kezdetén található néhány eldöntendő kérdés azt szolgálja) azért, hogy az adatközlő számára gördülékenynek tűnjön a válaszadás. Feltettem, hogy aztán közlékenyebben válaszol a narratív kérdésekre: pl.

- „Fontosnak tartja-e, hogy ismerje az életét szabályozó törvényeket? (alkotmány)
- Mit gondol a nyelvtörvényekről?”

Az interjúkérdések megfogalmazáskor úgy jártam el, hogy legyenek olyan – **eldöntendő** formában feltett – kérdések is, amelyek provokatívak, ráadásul a vizsgált közösség mindennapi életéhez kötődnek. A kérdések azonban – az irányított beszélgetés műfajához kapcsolódva – nem fedik le az interjúkészítő valamennyi megnyilatkozását. A cél végül is az adatközlő minél hosszabb megnyilatkozásokra készítése volt; ennek érdekében

gyakran szükség volt eltérni a témától, majd visszatérni hozzá. Mindezek ellenére arra is törekedtem, hogy a kérdések többségét szó szerint tegyem fel.

Az adatközlők nagy része – talán a kérdőív terjedelmes volta miatt – nem járult hozzá az irányított beszélgetés lefolytatásához, ezzel együtt közel tízórányi hanganyag készült.

6 Eredmények

A továbbiakban a kérdőíves vizsgálat eredményei közül azokat mutatom be, amelyek válaszai előzetesen megfogalmazott hipotéziseim bizonyítása, ill. elvetése szempontjából meghatározóak. A jobb átláthatóság érdekében a kérdéseket nem a kérdőív szerinti sorrendben, hanem a hipotézisek szerint csoportosítva tárgyalom.

6.1 Az alaphipotézis vizsgálatának eredményei

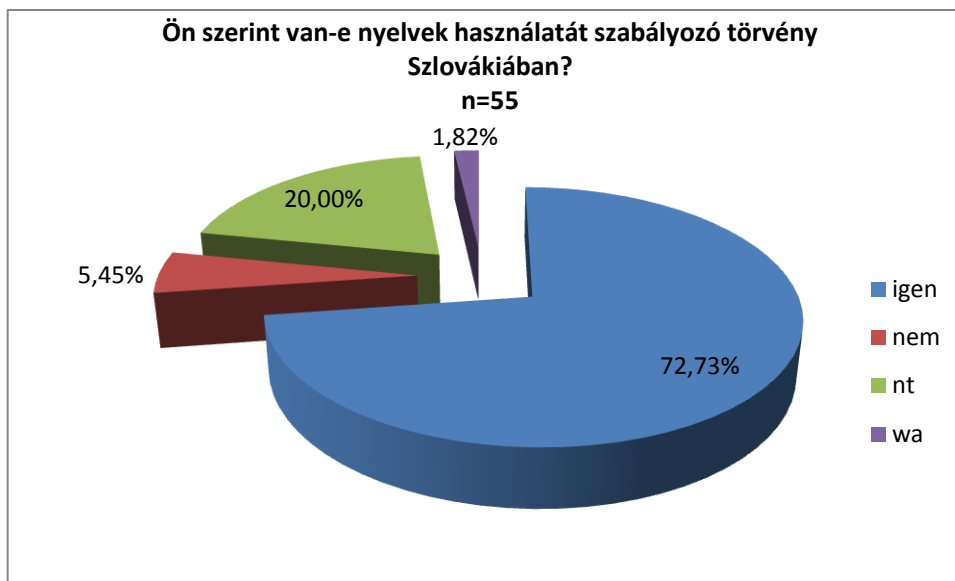
Az első hipotézisben megfogalmazott kérdés – a jogtudatosság bizonyos körülmények között hatással van-e a nyelvválasztásra – megválaszolásához szükséges a többi hipotézis előzetes vizsgálatára, így erre csak az után kerül sor.

6.2 A létezés-hipotézis vizsgálatának eredményei

A létezés-hipotézis szerint az adatközlők többségének van tudomása a nyelvet érintő szabályozás létezéséről. A kérdőív szerkesztésekor két kérdést fogalmaztam meg ennek vizsgálatára:

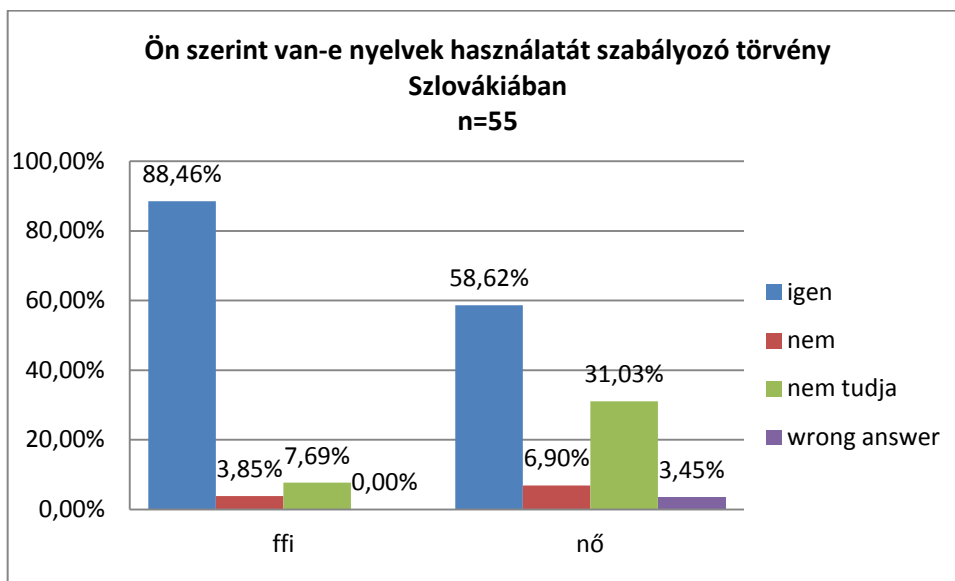
- Hallott már arról, hogy Szlovákiában törvény(ek) szabályozzák a nyelvhasználatot?
- Ön szerint van-e nyelvek használatát szabályozó törvény Szlovákiában?

Az első kérdésre szinte egyöntetű válaszokat kaptunk, közel minden adatközlő hallott már a nyelvtörvényekről. A második válaszaiban már nagyobb a válaszlehetőségek közötti megoszlás. Az igenek aránya itt 72% (az elsőben 96%) Összesen hárman mondták, hogy nincs nyelvtörvény Szlovákiában. Azok a válaszadók, akik nem tudják, hogy van-e, azok 20%-ot tesznek ki. Az 1. diagram szemlélteti az eredményeket:

1. diagram

Az életkor és a végzettség változói nincsenek hatással a válaszok megoszlására, ugyanakkor, a nem tényezője mentén jelenítve meg az adatokat a következő eredményt kapjuk (ld. 2. diagram):

2. diagram

A diagram adatai alapján elmondható, hogy a vizsgált kérdésben nők és a férfiak között statisztikailag szignifikáns eltérés mutatható ki⁹ ($p=0,042$), a nők között lényegesen több a bizonytalan, a többi válaszlehetőségre adott válaszok száma hasonló a férfiakhoz. A létezés-hipotézis tehát beigazolódott, az adatközlők többsége tud a nyelvi szabályozás létéről.

⁹ Fisher-féle egzakt próbát alkalmaztam: <http://faculty.vassar.edu/lowry/fisher2x3.html> hozzáférés ideje: 2012. március 6.

6.3 Az ismertség-hipotézis vizsgálatának eredményei

Az ismertség-hipotézis arra irányul, hogy – annak ellenére, hogy a szabályozás létezésével a többség tisztában van– sem az egyes törvényeket, sem azok tartalmát nem ismerik az adatközlők. Erre a kérdőív 77-es számú kérdése irányult. „Hallott-e már a következő törvényekről?” Amennyiben igen, akkor jelölniük kellett egy szakaszon, hogy mennyire ismerik az adott törvény rendelkezéseit.

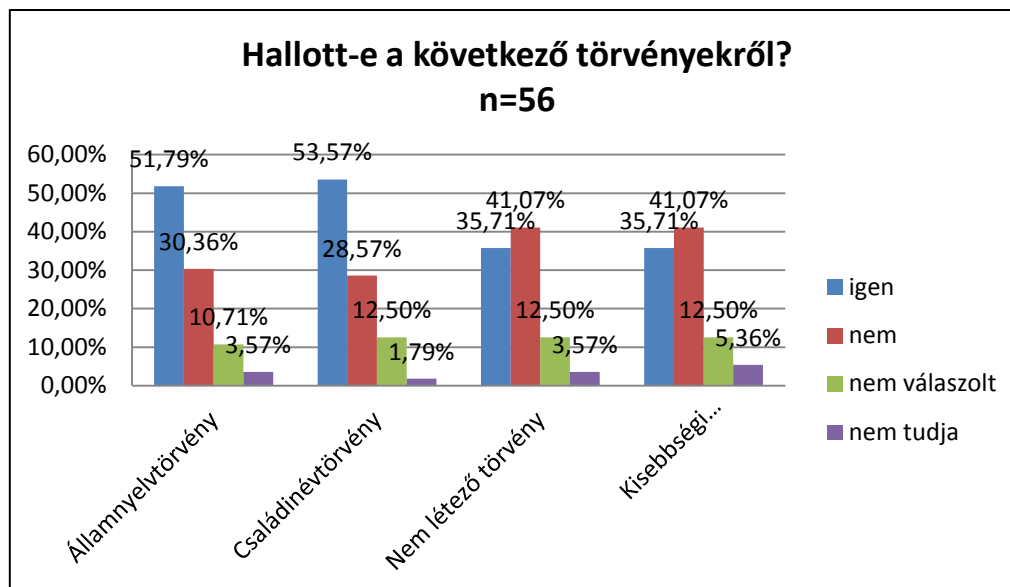
A következő négy törvényre kérdeztem rá:

- A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának (SZKNT) 1995. évi 270-es számú törvénye a Szlovák Köztársaság államnyelvről
- A SZKNT 1993. évi 300. számú törvénye az utónévről és a családi névről
- A SZKNT 2003. évi 93. számú törvénye a kisebbségi nyelvek nyilvános tereken való használatáról
- A SZKNT 1999. évi 184. számú törvénye a nemzeti kisebbségek nyelvének használatáról

A szakasz két végpontja a „nem ismerem”, illetve a „részletesen ismerem” volt. Módszertani okokból szerepel a fenti felsorolásban a harmadik törvény, amely valójában nem létezik. Ennek beépítése azt hivatott ellenőrizni, hogy az adatközlők mennyiben próbálnak megfelelni a feladatnak.

A válaszok elemzése előtt mindenképpen szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a kérdőív tesztelési és sokszorosítási fázisában egy sajnálatos véletlen folytán három esetben lemaradt a kérdés azon része, mely nem az ismeret mértékére kérdez rá, hanem arra, hogy hallott-e már a törvényről. E körülmény azonban nem befolyásolja a másik részre kapott releváns válaszokat,¹⁰ hiszen ilyenkor logikusan következik a kapott adatból, hogy hallott már az adott törvényről. Az egyes törvények ismeretére adott válaszokat a 6. diagram mutatja be.

¹⁰ nem 0-t

3. diagram

A táblázatból leolvasható, hogy az államnyelvtörvény, illetve a névhasználati törvény ismerete jóval magasabb arányt mutat, mint a másik két esetben. A kisebbségi nyelvhasználati törvény – amely a felmérés előtt egy hónappal változott, és annak ideje alatt is foglalkozott vele a felvidéki magyar média – ismeretének aránya szinte teljesen megegyezik a nem létező, szintén a kisebbségi nyelveket szabályozó törvény ismeretével. Ez annak fényében különösen elgondolkodtató, hogy a fiktív szabályozás címében a nyilvános terek szerepelnek, ezt a nyelvhasználati színteret pedig, a még a szigorúnak mondható, szlovák szabályozás sem érinti.

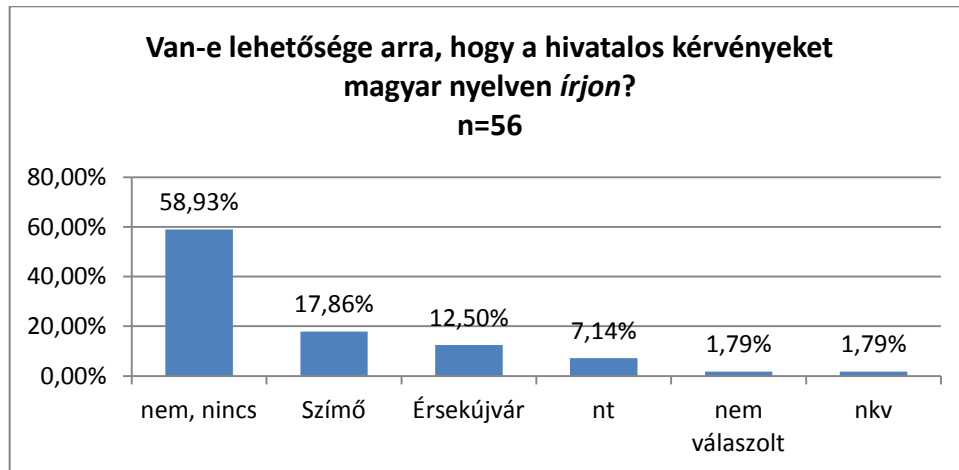
Az államnyelvtörvényt valamivel kevesebben ismerik, mint a családneveket szabályozó rendelkezést, a különbség azonban minimális, csupán egy-egy adatközlő az adott válaszlehetőségeket tekintve. Mind a négy kérdésnél tíz százalék körül mozog a nem válaszoltak aránya, ennek okát leginkább a tájékoztatatlanságban látom. A következőkben az egyes törvényekre vonatkozó válaszokat elemzem.

6.4 A tudatosság-hipotézis vizsgálatának eredményei

A jogtudatosság szintjének mérésekor arra törekedtünk, hogy egy olyan tipikus helyzetet vázoljak fel, amelyről rendelkezik a szabályozás, és amelyben az adatközlők választhatják meg a megnyilatkozás nyelvét. A hivatalos kérvények írása egy ilyen szituáció, ráadásul ez egy előre megtervezett kommunikációs forma. A vonatkozó kérdés így hangzik: „Mit gondol, van-e lehetősége arra, hogy a hivatalos kérvényeket magyar nyelven írjon?” A megadott válaszlehetőségek a következők voltak:

- nem, nincs
- igen, csak helyi szinten (Szímő)
- igen, akár járási szinten (É. újvár-N. Zámky)
- igen, akár kerületi szinten (Nyitra-Nitriansky k.)
- nem tudom
- nem kívánok válaszolni

A kapott válaszok megoszlását a 4. diagram mutatja be.

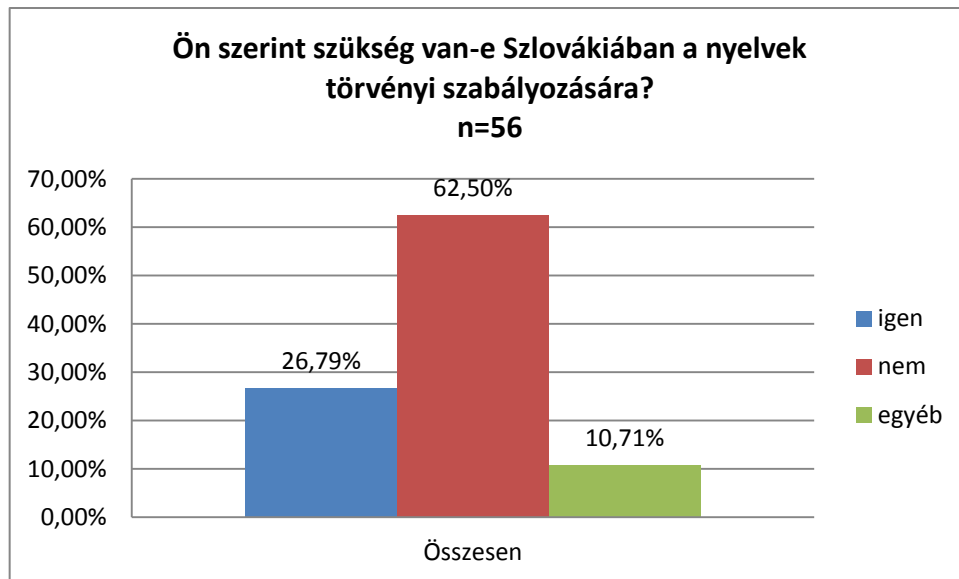

4. diagram

Egyértelműen látszik, hogy a megkérdezettek között nagymértékű a bizonytalanság, a válaszadók 12,50%-a adta a helyes választ erre a kérdésre. Ez azt jelenti, hogy minden nyolcadik adatközlő válaszolt helyesen. Ráadásul ez azt is jelenti, hogy, nem csupán a 2011-es évben elfogadott törvénymódosításokat nem ismerik, hanem a 1999-es törvényt sem, hiszen aszerint is lehet a kisebbségi nyelvet olyan járásokban használni, ahol a magyar lakosság aránya 20%-nál magasabb fölött van. Összesen a válaszadók harmada gondolja úgy, hogy van lehetőség a magyar nyelvet használni hivatalos kérvények írásakor, ami szintén igen alacsony arány.

6.5 A jogattitúd-hipotézis eredményei:

A jogi szabályozáshoz köthető attitűdöket az „Ön szerint szükség van-e Szlovákiában a nyelvek törvényi szabályozására?” kérdéssel vizsgáltam. Az adatokból kiderül, hogy a válaszadóknak csupán negyede értett azzal egyet, hogy szükség van a nyelveket törvénnyel szabályozni; 62,5% szerint nincs erre szükség, 11% egyéb választ adott. A kapott adatok arra engednek következtetni, hogy a válaszadók illető attitűdje többnyire negatív.

5. diagram

A jogi szabályozáshoz való attitűd vizsgálatához felhasználtam egy kérdéspárt is, amely így hangzik:

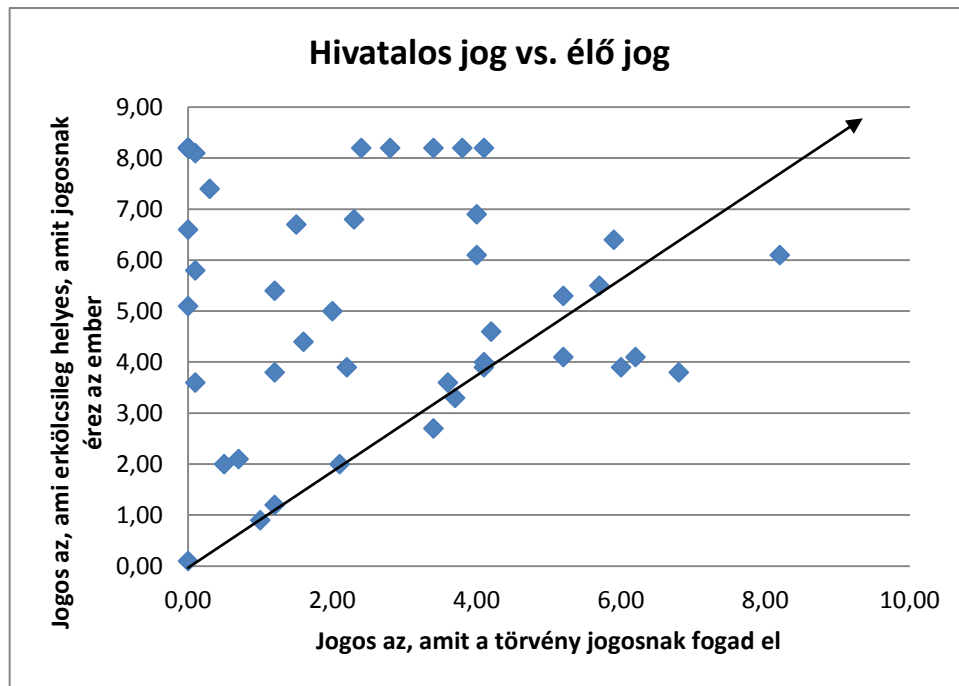
- Jogos az, amit a törvény jogosnak fogad el
- Jogos az, ami erkölcsileg helyes, (amit jogosnak érez az ember)

Az adatközlőknek az volt a feladatuk, hogy egy rejtett Likert-féle skálán jelöljék a két állítással kapcsolatos véleményüket. Ez a két feladat a jog szűk és tág értelmezéséből adódó problémát vizsgálja (**law in books** vs. **living law**). Tehát, arra a kérdésre, hogy a jogtudatosság széles körű vizsgálatakor melyik megközelítést érdemes használni, arra maguk az adatközlők adják meg a választ, így funkcióját tekintve kissé különbözik az előző kérdéstől. A két kérdés válaszait egymáshoz viszonyítva a 6. diagram mutatja be.

A könnyebb interpretálás érdekében megjelenítettem az $x=y$ függvényt. A válaszok három nagyobb csoportba sorolhatóak.

Az első kategória azokból áll, akik az a második kérdésre közel a maximumot (8,1-8,2) adták: 12-en. Közülük heten 0 értéket adtak az „a” kérdésre, tehát igen nagy a differencia a két válasz között. (Sajnos nem lehet az Excel programban pontdiagram ábrázolással a gyakoriságot feltüntetni, az $y=8,1-2$; $x=0-0,1$ pontban hét vélemény jelenik meg.)

Az ő válaszaik alkotnak egy csoportot, akik – a törvényi szabályozással szemben úgy gondolják, hogy jogosabb az, amit ők gondolnak bizonyos kérdésekről. Tehát ennek a csoportnak az attitűdje sokkal pozitívabb a jog, mint élő jog megközelítéshez, mint a hivatalos joghoz.

6. diagram

A második csoportot azok alkotják, akik valamelyest magasabb értéket adtak a b-re, mint az a-ra (17-en). A válaszadók inkább a saját jogfogalmukat, jogról alkotott véleményüket tartják jogosnak (living law), mint a törvényben megfogalmazottakat (law in books). Ezzel választ kapunk arra nézve, hogy érdemes-e az ilyen jogtudatosság vizsgálatnál felvetni az alternatív, szélesebb jogfogalom használatának problémáját.

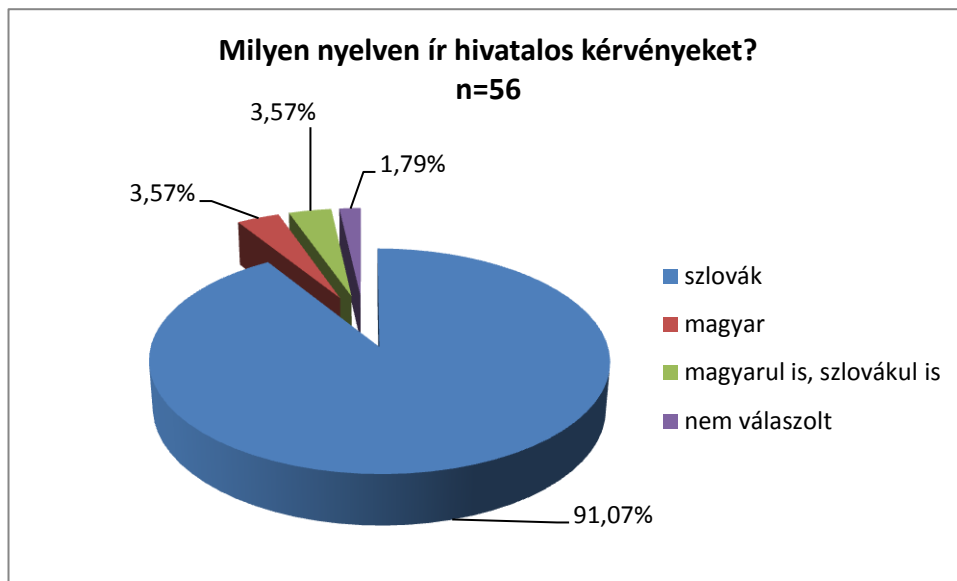
A harmadik csoport azok jelentik, akik az "a" és a „b” kérdésre is hasonló válaszokat adtak. Őket szemléltetik azok a pontok, melyek az $x=y$ függvényhez közel esnek (12 adatközlő). Válaszaikból az a vélemény tükröződik, hogy hasonlóan jogos az ő véleményük és a törvény általi szabályozás.

Az $x=y$ függvénytől jobbra látható az a csekély számú adatközlő, akik úgy vélték, hogy inkább jogos az, amit a törvény jogosnak fogad el, mint az, amit ők gondolnak jogosnak (6-an).

6.6 A direkthatás-hipotézis vizsgálatának eredményei

A direkthatás-hipotézis arra vonatkozott, hogy akik ismerik a szabályozást, azok a magyart választják a hivatalos kérvények írásakor.

„Milyen nyelven ír hivatalos kérvényeket?”, így hangzott a kérdés. Az eredményeket a következő kördiagram szemlélteti, úgy vélem mindenképpen érdemes összevetni a Van-e lehetősége hivatalos kérvényt magyar nyelven írni válaszaival.

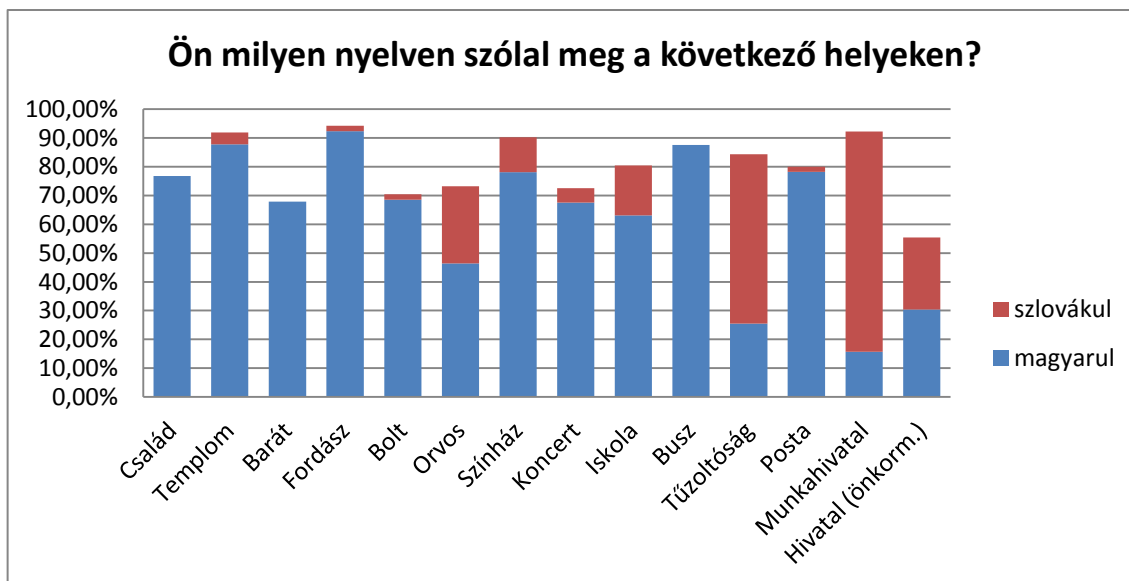

7. diagram

Az adatokat a 80. számú kérdés válaszaival összevetve megdöbbentő különbségeket láthatunk. Amíg arra a kérdésre legalább a megkérdezettek harminc százaléka, majdnem minden harmadik adatközlő azt válaszolta, hogy lehet használni a magyar nyelvet a hivatalos kérvények írásakor; addig itt, a tényleges írásbeli nyelvhasználati gyakorlatot tudakoló kérdésnél, azok aránya, akik egyáltalán írnak magyarul ilyen kérvényeket, alig haladja meg a hét százalékot. Mindez tehát azt jelenti, hogy ha még adott is a jogi lehetőség a nyelv használatára, sőt az emberek tisztában is vannak a lehetőséggel, még akkor sem használják az anyanyelvüket az írásos kommunikáció során. A kérdéshez számos megjegyzést is fűztek a kitöltés során az adatközlők. Egy példa a nemmel válaszolók megjegyzésére: „*A törvények már beleszólnak ilyenbe, állami szerveknél a szlovák*” /Sz_f2k_32_81megj./. Egy újabb példa egy adatközlőtől, aki szerint Érsekújvárbán is lehet a hivatalos kérvényeket használni: „*eddig nem voltak magyar nyomtatványok, ha lesznek, akkor igen, ha tudok is szlovákul, akkor is könnyebb a magyar nyelvű nyomtatványt használni*” /Sz_f3k_50_81megj./. Negatív válaszukat indokolták például úgy is, hogy jó, hogy szlovákul írja, mert ha fellebbez, akkor pl. neki kell majd lefordítani a magyar nyelven írt kérvényét /Sz_f2k_53_81megj./.

6.7 A nyelvszíntér-hipotézis vizsgálatának eredményei

Az adatközlők nyelvhasználati szinterekhez kötődő nyelvválasztási szokásaira vonatkozott az alábbi kérdés: Ön milyen nyelven szólal meg a következő helyeken?

8. diagram

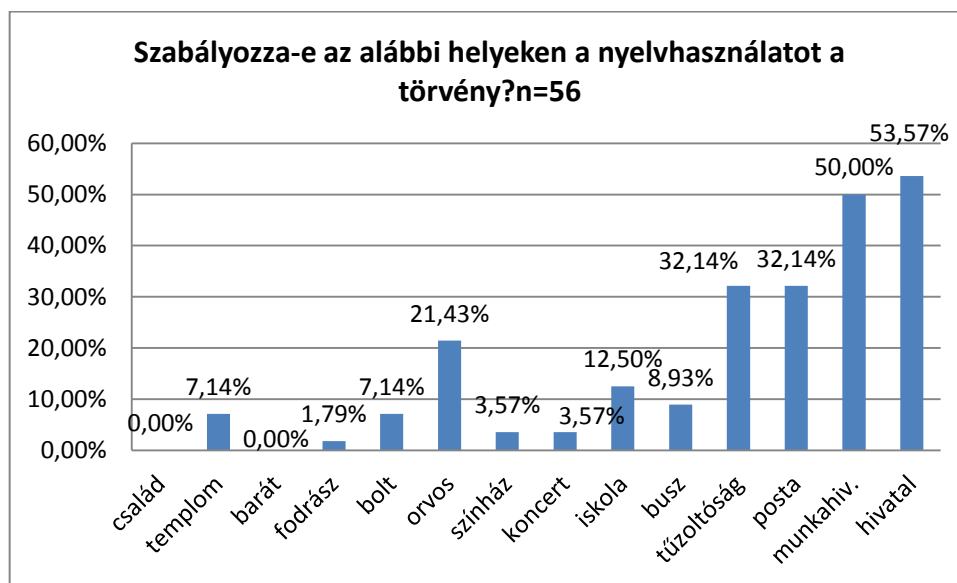
A szlovák nyelv megoszlása a különböző helyszíneken azt mutatja, hogy minél inkább formális egy helyzet, annál inkább a megjelenik a szlovák nyelv. Érdekes kivételeket képez ebben az esetben a busz, illetve a posta ahol – az előzetes elvárásoktól eltérően – alig jelenik meg a szlovák. Ennek okát abban látom, hogy a falu egy kis közösséget alkot, ahol mindenki ismer mindenkit, így a postán is – amely hivatalként működik – a magyart használják. A busz esetében is fontos tényező, hogy a buszsofőrök helyiek. Ezek alapján a beszédhelyzetek formalitás tengelyen történő jelölése kiegészítésre szorul, mivel a beszédpartner is hatással van a nyelvválasztásra. Erre utalnak a tűzoltóság és a munkahivatal eredményei: a tűzoltóság esetében a szlovák nyelv aránya kiugró, meghaladja az 50%-ot; a posta – amely a formalitást tekintve nem különbözik nagyban a tűzoltóságtól – esetében alig jelenik meg az a csoport, aki csak szlovákul beszélne. Hasonlóan a tűzoltóság~posta párhuzamhoz az önkormányzat~munkahivatal között sem tételeznénk fel előzetesen nagy különbséget. Ugyanakkor míg az adatközlők 30%-a magyarul; 25%-a szlovákul szólal meg az önkormányzatban, addig a munkahivatalban ez az arány már lényegesen megváltozik: a magyar esetében nem éri el a 20%-ot, a szlovák nyelv pedig közelít a 75%-hoz. Ezeknek a különbségeknek az okát a beszédpartner nyelvére vonatkozó elvárásokban kell keresni. A vizsgált faluban sem tűzoltóság, sem munkahivatal nem található. A falun belül általános a magyar nyelv használata a legtöbb nyelvhasználati szintéren, a falun kívül (Érsekújváron) azonban megjelenik a szlovák nyelv dominanciája. Ezt bizonyítandó meg kell jegyezni, hogy azok, akik mindkét nyelvet jelölték az egyes helyszínekre vonatkozóan, gyakran jelezték,

hogy nyelvhasználatuk attól függ, éppen melyik településen zajlik a kommunikáció. „Mert minden ember tudja, hogy hol hogyan kell beszélni”/ Sz_n2k_34_75/.¹¹

6.8 A jogszíntér-hipotézis vizsgálatának eredményei

Feltételezhető, hogy az adatközlők nagyobb arányban gondolják, hogy a közéleti nyelvhasználati szintereken van érvényben lévő szabályozás; mint azt, hogy a magánszférában van ilyen. Amennyiben ez a hipotézis teljesül, akkor elmondható, hogy a jogi szabályozás szinterekre vonatkoztatása párhuzamba állítható a nyelvcsere-nyelvmegegyezés folyamatában tapasztalható összefüggésekkel (vö. pl. Gal 1991).

„Szabályozza-e az alábbi helyeken a nyelvhasználatot a törvény?” Az előzetes elvárás szerint, a magánéletre vonatkozó szintereknél kevesebben gondolják azt, hogy a törvényi szabályozás érinti őket, mint a közszféra (hivatalok, államigazgatási intézmények) esetében. Ezt a hipotézist a kapott adatok inkább alátámasztani látszanak, mint cáfolni. Az eredményeket a 9. diagram mutatja be.

9. diagram

A munkahivatal és az önkormányzat az a két színtér, ahol az adatközlők legalább fele úgy gondolja, van rá törvény, hogy ott melyik nyelveket lehet használni. Azt egyik adatközlő sem feltételezte, hogy a magánszférában van szabályozás. Egy középkorú férfi így összegezte a nyelvi szabályozás egyes szintereket érintő hatását: „Állami szektorban ki volt adva, hogy szlovákul beszéljenek, de mindenhol individuális; [attól függ] milyen a főnök”

¹¹ A kódolás során az első helyi érték a lakóhelyre utal: Sz= Szímő; a második a nemre, illetve a korcsoportra: n2= középkorú nő; az ezt követő karakter a végzettségre: k= középiskola; a következő szám a kérdőív sorszáma, az utolsó szám annak a kérdésnek a száma, amelyre elhangzott a válasz/megjegyzés.

/Sz_f2k_53_71_megj./. „Lehet, hogy van ilyen törvény, de a gyakorlatban nem ettől függ.” Embertől függ, akihez fordulunk, akihez beszélünk.”- így hívja fel a figyelmet a szabályozás és a valóság közötti eltérésre egy idősebb női adatközlő: /Sz_n3k_27_71megj./. Ahogy haladunk azonban az informális helyzetektől (család-barátok-fodrász) a nyilvános (bolt, színház, koncert), majd a formális események irányába (orvos-tűzoltóság-posta); egyre növekszik azoknak az aránya, akik feltételeznek valamilyen törvényi szabályozást. Ezek a válaszok összecsengenek az korábban tárgyaltakkal, látható pl. hogy az orvosnál viszonylag nagy arányban feltételeznek valamilyen szabályozást, ennek megfelelően, többen is használják a szlovákokat. Hasonló elmondható a tűzoltóságra, azonban ez az állítás nem igaz a postára.

Mivel azokon a helyeken választják a szlovák nyelvet, amely helyen feltételezik az adatközlők, hogy létezik valamiféle szabályozás. Ebből arra következtethetünk, hogy az válaszadók nyelvi viselkedése és a jogaikról alkotott képük között valamilyen kapcsolat feltételezhető.

Ennek a kapcsolatnak a további vizsgálatára kell módot találni a jövőben, tisztázni kell ugyanis, hogy a fentebb felvázolt kapcsolatban melyik tényező tekinthető oknak, melyik pedig okozatnak. Egyszóval a válaszadók azokon a nyelvi színtereken használják a szlovákokat, amelyeken feltételezik a nyelvi szabályozást (legyen az a hivatalos vagy az élő jogban meghatározott); vagy fordítva, azokra a nyelvi színterekre vonatkoztatják a szabályozást, ahol szlovákul (is) megszólalnak.

7 Következtetések

A jelen dolgozat arra vállalkozott, hogy egy empirikus kutatás tükrében egy korábban alig vagy egyáltalán nem kutatott, jogi és szociálpszichológiai nézőpontok, elméletek és módszerek bevonását is igénylő témával járuljon hozzá a kisebbségi nyelvek szociolingvisztikai kutatásához. A nyelvi jogok és a közösségek kapcsolatának vizsgálata kulcsfontosságú, hiszen a nyelvi tervezés eredményeivel (gyakorlatilag a nyelvhasználati lehetőségekkel) azok tudnak a leginkább élni, akik egyáltalán tudnak ezeknek a lehetőségeknek a létéről. Az elsődlegesen kutatásra szakosodott szlovákiai magyar intézetek (gondolok itt elsősorban a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Gramma Nyelvi Iroda) magas színvonalú kutatómunkája mellett szolgáltató tevékenységet is végeznek, újabban – a már említett kiadvánnyal is – tevékenységük kiterjed a nyelvi jogok tudatosítására is.

A dolgozat olyan empirikus kutatáson alapszik, amelynek a magyar nyelvre vonatkozóan nincsenek megbízható előzményei. A kisebbségi nyelvek beszélőinek jogtudatosságát egy település egészének reprezentatív mintáján vizsgáló kutatás idáig nem létezett. Az adatközlők száma természetesen ebben az esetben sem teszi lehetővé, hogy az eredményekből széles körű általánosításokat fogalmazhassunk meg; egy egyéni kutatás anyagi és emberi keretei között aligha érzek megvalósíthatónak egy százhusz főnél nagyobb mintán végzett, a jelenleginél több módszert alkalmazó terepmunkát. Az eredmények ugyanakkor jól rávilágítanak azokra a tendenciákra, amelyek mentén a jövőben a kutatás bővíthető, továbbá a jelenleg gyűjtött, részben feldolgozott közel húszórányi hanganyag újabb szempontokból elemezhető.

Az adatok alátámasztják, hogy az adatközlők túlnyomó többsége tisztában van a nyelvi szabályozás meglétével, ugyanakkor az adatok arra engednek következtetni, hogy az adatközlők nem ismerik a szabályozás részleteit. Az egyes nyelvhasználati színterek közül leginkább a munkahivatal és az önkormányzati hivatalban gondolják szabályozottnak a nyelvhasználatot; a törvények által szabályozott egyéb színtereket csak kevesen (legfeljebb a válaszadók harmada) ismerik.

Megállapíthatóvá vált továbbá, hogy a legfontosabb szociológiai változók közül elsősorban az életkor és a végzettség azok, amelyek hatással vannak a válaszok megoszlására. Az adatok alapján ugyancsak elmondható, hogy a válaszadók attitűdje igen negatív a törvényekkel szemben, erre nem csupán kvantitatív, hanem kvalitatív adataink is rendelkezésre állnak; ez a negatív attitűd elsősorban a korábbi szabályozásoknak köszönhető.

A válaszadók nagy része a saját értékítéletét jogosabbnak ismeri el, mint a fennálló jogrendet. Ez arra utal, hogy a közösségben élő alternatív szabályok, „döntési normák” szerint élnek, azt fogadják el; természetesen ez nem jelenti a hivatalos jogrendet nem tekintenék legitimnek, csupán azt, hogy a hétköznapi gyakorlatához közelebb áll a közösség által elfogadott normarendszer, mint a hivatalos jog. Ennek a jelenségnek azonban olyan hatásai is lehetnek, minthogy pl. az aktuális nyelvi jogi szabályozás hatásai nem érződnek – legyenek ezek a hatások a nyelvmegtartás szempontjából akár pozitívak, akár negatívak.

A nemzetközi szakirodalom is azt erősíti, hogy néhány évnek el kell telnie ahhoz, hogy a speciális törvények célcsoportjai megismerjék a szabályozást (vö. Vilhelm 1979). Félő azonban, hogy a nyelvtörvényhez, és általában a politikához kapcsolódó negatív attitűdök meggátolják a nyelvtörvények adta lehetőségek megismerését; így annak pozitív hatásai megfelelő időben nem érvényesülnek. Erre vonatkozóan mindenképpen további kutatásokra van szükség.

A jogtudatosítás újabb és újabb módszereit a világ különböző területein folyamatosan fejlesztik, ezek közül Bencze és Vinnai (2011: 53) az ún. deliberatív, azaz elgondolkodtató közvélemény-kutatást ajánlja. Egy ilyen módszerrel zajló kutatás „részeként a megkérdezettek különféle szakértők véleményével ismerkedhetnek meg, a témáról vitázhatnak másokkal, és véleményüket ezek eredményeként újra megfogalmazhatják. Ezzel a módszertannal azt a jelenséget próbálják meg kiküszöbölni a szakemberek, hogy a közvélemény-kutatások alanyai általában rendkívül tájékozatlanok azokban a kérdésekben, melyről a véleményüket kikéri, másrészt lehetővé teszi annak feltárását, hogy a témában való tájékozottság és a vitában való részvétel hogyan képes befolyásolni a vélemények változását” (u. o.).

Igen fontos a szerepük az olyan (általában non-profit) szervezeteknek, amelyek különböző diszkrimináció-ellenes céllal jönnek létre. Tevékenységük, folyamatosan szerveződő programjaik biztosítják, hogy jelenlétük állandóvá váljon a témájukhoz kapcsolódó diskurzusokban (Magyarországon ilyen szervezet pl. a Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen [NANE], amely a családon belüli erőszak ellen kampányol). A szlovákiai magyarok nyelvi jogi problémáival foglalkozó ilyen szerveződés a jogsegely.sk internetes oldalon elérhető szolgálat, amely 2010 óta működik.

8 Befejezés

A szímői közösség jogtudatosságának kutatása korántsem ért véget, hiszen a terepmunka során készített hangfelvételek és adatok további elemzését folytatom. Ennek elkészültével – a község polgármesterével történő megbeszélés után – beszámolót szándékozunk tartani a nyelvi jogokkal kapcsolatban; különböző módszerek kipróbálásával megkíséreljük felmérni azoknak jogtudatra való – rövid-, közép-, és hosszú távú – hatását.

További kutatási perspektívát jelenthet a nyelvtörvényekkel foglalkozó, a diskurzív térben megjelenő szövegek elemzését kitűző, a kritikai diskurzuselemzés szemléleti keretében elvégzendő vizsgálat. Távlati célom tehát olyan kutatás lefolytatása, amely lehetővé teszi – az itt csak nagyobb vonalakban vázolt – nyelvi-, illetőleg nyelvtörvényi ideológiák leírását. Úgy gondolom, a médiában és a politikai-nyelvi diskurzusban megjelenő szövegek nagy hatással vannak az emberek egyéni nyelvtörvény-reprezentációjára, így ezeknek a szövegeknek az elemzésével még közelebb kerülhetünk a nyelv identitásformáló szerepének megértéséhez és leírásához.

A jelen kutatás alapvető feladata mindezek mellett a vizsgált közösség nyelvi életének – a számukra törvényileg garantált nyelvi jogok fokozottabb kihasználására ösztönözve –

pozitív irányba történő befolyásolása. Ehhez fontos a csoportot „olyan tudományos információkhoz juttatni, amelyek hatással vannak nyelvi elképzeléseikre, attitűdjeikre, ítéleteikre, kiindulásai lehetnek későbbi nyelvi döntéseiknek” (Bartha 2009: 149).

9 Bibliográfia

ANDRÁSSY GYÖRGY 1998. Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra. Pécs.

BABBIE, EARL 2001. A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó. Budapest.

BARTHA CSILLA 1999. A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

BARTHA CSILLA 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In. NÁDOR – SZARKA szerk. 2003.

BARTHA CSILLA 2007. Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest

BENCZE MÁTYÁS - VINNAI EDINA szerk. 2011. Jogsociológia elérhető: http://www.uni-miskolc.hu/~wwwjuris/JOGSZOCIOLOGIA_EA_EGYBEN.pdf hozzáférés ideje: 2012. január 16.

BORBÉLY ANNA 2001. Nyelvszere: szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya

BROWN, KEITH. 2006. Encyclopedia of Language and Linguistics (Second Edition). Elsevier Ltd.

CARBONNIER, JEAN 1969 [1979]: Az elméleti jogsociológia alapvető hipotézisei. In. SAJÓ 1979. 51-64.

CILLIA, RUDOLF DE – BUSCH, BRIGITTA 2006. Language Policies: Policies on Language in Europe: In. BROWN 2006. 575-583.

CÚTH CSABA 2011. A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és megvalósulásának körülményei a szlovákiai helyi önkormányzatokban 1999 és 2011 között. In. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2: 59-85.

CÚTH CSABA–HORONY ÁKOS–LANCZ ATTILA 2012. Nyelvi jogok Szlovákiában. Jazykové práva na Slovensku. (Anyanyelv-használati útmutató). elérhető: <http://www.jogsegely.sk/wp-content/uploads/2012/03/anyanyelvhasznalati-utmutato.pdf> hozzáférés ideje: 2012-04-01

EHRlich, EUGEN. 1977 [1913]. A jogsociológia megalapozása. In. VARGA szerk. 1977.

HERTOGH, MARC 2004. A 'European' Conception of Legal Consciousness: Rediscovering Eugen Ehrlich. Journal of Law and Society. 2004. 31/4. 457-81.

HERTOGH, MARC 2009a. What's in a Handshake? Legal Equality and Legal Consciousness in the Netherlands. Social & Legal Studies. Volume 18. No. 2. 221-239.

- HERTOGH, MARC. 2009b. *Living Law: Reconsidering Eugen Ehrlich*. Hart Publishing, Oxford – Portland, Oregon.
- Hivatali magyar – dőcögve indul. In: Új Szó. 2012. 02. 06.
- KAMWENDO, GREGORY HANKONI 2005. *Language Planning from Below. An Example From Northern Malawi* In: *Language Policy* (2005) 4. 143-165.
- KIEFER FERENC szerk. *Magyar nyelv*. Budapest. Akadémiai Kiadó
- KISS JENŐ 1996. *A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben*. In: *Mny* 1996. 142-6.
- KONTRA MIKLÓS – HATTYÁR HELGA szerk. 2002. *Magyarok és Nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- KONTRA MIKLÓS 2006a. *A határon túli magyar nyelvváltozatok*. In: KIEFER 2006 szerk. 549–576.
- KONTRA MIKLÓS 2006b. *Nyelv és jog*. In: KIEFER 2006 szerk. 1018-37.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó-Kalligram Könyvkiadó-MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest–Pozsony. 93-110.
- LANSTYÁK ISTVÁN-SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- NÁDOR ORSOLYA – SZARKA LÁSZLÓ szerk. 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- PHILLIPSON, ROBERT–SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1997. *Nyelvi jogok és jogsértések*. In: *Valóság* 40/1, 12–30.
- POMOZI PÉTER 2010. *Gumifogalmak. A szlovákiai nyelvtörvény fehéren-feketén*. Magyar Nemzet Hétfői Magazin. 2010. dec. 4. 33–34.
- POUND, ROSCOE 1910. *Law in Books and Law in Action*. *American Law Review*. 44: 12-36.
- PRISKIN MAGDOLNA 2010. *Jedlik Ányos szülőfaluja, Szímő története*. Szímő, Szímői Jedlik Ányos Társaság.
- SAJÓ ANDRÁS 1979. *Jog és szociológia. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- SAJO, ANDRAS 2010. *Constitutional Sentiments*, Yale University Press. New Haven, CT.
- SÁNDOR ANNA 2001. *Nyelvi attitűd kisebbségben*. In: *Mny*. 97: 87-95.
- SILBEY, SUSAN S. 2001. *Legal Culture and legal consciousness* In: *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, New York: Elsevier. http://web.mit.edu/anthropology/faculty_staff/silbey/pdf/14iebss.pdf
- SILBEY, SUSAN S. 2005. *Everyday Life and the Constitution of Legality* In: Jacobs, M. D. – Hanrahan, N. W. (eds.) 2005: *The Blackwell Companion to The Sociology of Culture*. Blackwell Publishing. Oxford-Malden. letölthető: <http://web.mit.edu/ssilbey/www/everyday%20legality.pdf> hozzáférés ideje: 2011. november 13.

SIMON SZABOLCS 2010. Nyelvi szondázások. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok a szlovákiai magyar nyelvhasználat köréből. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.

SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1990 [1997]. Nyelv, oktatás és a kisebbségek. Teleki László Alapítvány. Budapest.

SPOLSKY, BERNARD 2004. Language Policy. Cambridge University Press. Cambridge.

SUSAN, GAL 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In. Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2:1.

SZABÓ TAMÁS PÉTER 2011. A nyelvi szabálytanulás, szabálykövetés és szabályközvetítés kérdése iskolások és tanáraik metanyelvi tudásában. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar. Budapest.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2002. A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat színterei, különös tekintettel a magyar közösségre. In. LANSTYÁK – SZABÓMIHÁLY 2002. 19-40.

SZÉPE GYÖRGY – DERÉNYI ANDRÁS (szerk.) 1999. Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások. Budapest, Corvina.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.) 1998. Nyelvi tervezés. Budapest, Universitas Kiadó.

TRUDGILL, PETER 1997. Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. JGYTF Kiadó, Szeged.

VARGA CSABA szerk. 1977. Modern polgári jogelméleti tanulmányok, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest.

VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA 2010. A jogtudatról – alulnézetben: Tizenévesek jogtudata és jogi érzékenysége. L'Harmattan. Budapest.

VILHELM, AUBERT 1979. A törvényhozás néhány társadalmi funkciója. In SAJÓ 1979. 319-328.